

et 75, atque exinde numero 77 concludit, eam esse A supposititiam, et vero Catholico penitus indignam. Verum clarissimi dissertatoris ratiocinatio nititur falso supposito de inerrantia Romani Pontificis, ejusque illimitata atque absoluta et monarchica potestate in universam Ecclesiam, quo ruente supposito, cætera etiam ruere manifestum est. Cæterum non nego, Firmilianum aliquanto acerbius scripsisse, quam ut sanctum episcopum deceat: pietatis normam non accurate secutum esse; sed utique sancti etiam homines erant non semel aliquid humani passi, quemadmodum multis demonstrare possem; instar omnium sit doctoris maximi S. Hieronymi agendi ratio cum S. Augustino in controversia de Legalium observantia (1). Huc optime quadrat justum hoc cl. Baluzii judicium de Pamelio et Romanis operum Cypriani B editoribus loquentis (2): *Si attente considerassent, quanti et quam vehementes soleant esse affectus, cum agitur de causa religionis et fidei; considerassent etiam, quam vehemens et acerbus fuerit Stephanus scribens adversus Cyprianum: profecto hanc exandescentiam condonassent Firmiliano.*

Propositionis tertiæ quoad primam partem conjecturas duas priores eruditissimi dissertatoris refutatas videbis Part. XII *Historiæ Theologico-Criticæ* §§ 8, 9, 10, et præsertim 11, a pag. 617, usque 623. Tertia denique conjectura nihil omnino in contrarium evincit.

Numero 82, probare conatur, auctorem Epistolæ fuisse Donatistam, aut saltem hæreticum hominem, sed meminisse debet doctissimus dissertator, quod C nondum sufficienter demonstrarit viris doctis, præfatam Epistolam plurimos continere errores Catholico prorsus indignos, tam impudentem, quam falsam esse, nullique hæresi magis favere quam Donatistarum. Quin immo asseri potest, laudatam Firmiliani Epistolam, Donatistis utpote schismaticis, adversari magis, quam prodesse: manifestum siquidem est, eam plane tendere ad unitatem servandam, et rupti ejusdem a S. Stephano vinculi restitutionem.

Numero 83. Ex meris conjecturis et quidem admodum incertis asserit, Africanum auctorem fatæ Epistolæ esse.

(1) Vid. Epist. Hieronymi, 105, 112 et 115, et Augustini 116, al. 97, ad Hieronymum.

(2) Vid. Oper. Cyprian. cum notis Steph. Baluzii, pag. 509.

Falsum est, quod rebaptizatio a Novato introducta fuerit, ut dissertator numero 85, scribit, siquidem jam antea in usu fuerat.

Propositione IV, numero 89, ex argumento mere negativo asserit S. Firmilianum nullos libros composuisse; positivum vero testimonium S. Basilii non nisi futilibus ratiunculis enervare conatur; insuper negando S. Basilium auctorem esse libri de Spiritu sancto ad Amphiloichium, quamvis antiqui S. Hieronymus (3) Theodoretus (4) recentioresque critici ad unum omnes laudatum librum S. Basilio M. attribuant. Numero 91, responsione III; tandem eo audaciam suam protendit, ut affirmare haud erubescat, singulas S. Basilii M. epistolas ad S. Amphiloichium canonicas esse supposititias.

Numero 14, adnotat, quod totam rebaptizantium historiam censeat interpolatam, seu Eusebio suppositam fuisse.

Numero 15, idem profitetur circa lib. VII, cap. non 3, prout ille citat; sed 4, apud Eusebium ita inquires: « Verum alibi specialiter ostendam hunc Eusebii locum esse interpolatum. » Tandem numero 71, ita censet: « Immo et illa Polycratis, et Irenæi facta non sunt omnino certa; suspicor Eusebium fuisse interpolatum tam in causa Quarto-Decimanorum quam Anabaptistarum. » Hæc sane judicia critica nostri clarissimi dissertatoris si valeant, actum erit de præstantissimis antiquitatum monumentis, deque omni fide historica.

Quæ doctissimus Molkenbuhl in altera dissertatione de anno S. Firmiliani emortuali, quo Paulus Samosatenus fuit depositus, ac de synodo Antiochena III, anno primum 272, celebrata habet, multum hic discutere haud operæ pretium esse censemus; videsis præsentem hanc partem XIII, *Historiæ theologicæ Criticæ* sectione ultima, ubi ex professo egimus de synodis Antiochenis in causa Pauli Samosateni. Hic solum observo communiter hodie receptam esse sententiam, Dionysium papam aut anno 268, vel certe 269, obiisse, eamque opinionem qua anno 275 adhuc in vivis fuisse adstruitur, ab omnibus eruditissimis repudiata esse.

(3) Hieronym. in Catalogo de Viris illustr. cap. 116.

(4) Theodoret., Dialog. I, tom. IV, pag. 40, Hadrianus I. Epla ad Carol. M. et in lib. de Imaginibus, cap. 8. S. Damascen., orat. de Imaginib., pag. 318, tom. I.

ANNALES ECCLESIE AFRICANÆ

TEMPORIBUS CYPRIANICIS (AUCTORE MORCELLI).

ANNUS CHRISTIANUS CCXLIII.

DONATO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consulatum kalendis januariis susceperunt C. Julius Arrianus, Æmelius Papius: quo tempore Gordianus Aug. Persas in Oriente debellabat. Potior

PATROL. III.

vero atque gloriosior in ecclesiæ Africanæ fastis victoria, quam Cæcilius presbyter de magno Cypriano reportasse hoc anno videtur. Pontius enim diaconus, qui postea Cyprianum, anno scilicet 243 « adhuc neophytum (in Vita Cyp., n. 5; v. Boll. t. III, sept.

p. 197) et, ut putabatur, novellum in judicio Dei et plebis favore ad officium sacerdotici et episcopatus gradum electum scribit, multa idem a Cypriano ante sacerdotium peracta significat, quæ longioris temporis postulent spatium, et maturius eum magistro suo manus dedisse ostendant (*Idem. Ibid.*, n. 2 et 3). Hic ille erat Cæcilius, quem olim Octavius et Minucius ex idololatriæ lustris in Ecclesiæ sinum adduxerant, « vir justus et laudabilis memoriæ » ut a Pontio appellatur (*Idem. Ibid.*, n. 4), « et ætate tunc et honore presbyter, » cujus contubernio Cyprianus utebatur. Atque hic quidem institutionis vix patiens, diu repugnaverat, ratus fieri non posse, ut veteres mores exeret, et singularem illam, quæ proponebatur, vitæ rationem iniret. Nam æstus ipse suos sic deinde in epistola ad Donatum exposuit : « Ego, inquit, cum in tenebris atque in nocte cæca jacerem, cumque in salo jactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus; difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renasci denuo posset; utque in novam vitam lavacro aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat, exponeret, et corporis, licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis est, aiebam, tanta conversio? » Vicit tamen, Deo auctore, Cæcilius, eumque Ecclesiæ virum dedit, qualem miseris calamitosisque temporibus, quæ jam impendebant, optare magis, quam sperare posset, non modo ingenio et doctrina præstantem, sed concilio in primis et sapientia et constantia admirabilem. Cyprianus vero non jam se victum, sed in libertatem vindicatum putavit, deque patroni sui nomine exinde Cæcilius Cyprianus dici voluit; quem et « toto honore, inquit Pontius, atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, sed tamquam novæ vitæ parentem. »

II. Carthaginiensium incolam tum fuisse Cyprianum ex ejus epistola novimus, quam aliquando exul ad clericum carthaginiensem scripsit : nam sibi in votis redditum esse significans, « ubi enim, inquit (*Epist.* xxxvi) mihi aut melius possit esse aut lætius, quam illic, ubi me Deus credere voluit et crescere? » Sed hæc ipsa verba eum alibi natum submonent : nec tamen patriam ejus longius dissitam crediderim, cum idem hortos prope Carthaginem habuerit (*Pont. in Vit.* n. 15) : quos simul cum prædiis hoc anno vendidit, ut pecunia redacta egentium inopiam sustentaret (*Idem. Ibid.*, n. 2).

ANNUS CHRISTIANUS CCXLIV.

DONATO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Signatur hic annus Peregrino et Fulvio Æmiliano consulibus : Qui Reipublicæ funestus fuit Gordiani Aug. cæde. Hujus auctor ferebatur ipse Philippus, qui imperium proximus suscepit, quamquam idem Christianus jam tum fuisse creditus est, et ob tantum scelus hoc anno, quam Antiochiæ sacro Christianorum conventui adesse vellet, a Babylæ episcopo re-

jectus esse (*Euseb. H. E.*, lib. vi, cap. 54) : quam Babylæ constantiam Joannes Chrysostomus eximie laudibus exornavit (*Oper.* t. ii, p. 545).

II. Cyprianus interea Carthagine totus erat in studiis divinarum Litterarum, ut quantum bonis artibus externisque disciplinis excelleret, tantum Christianæ etiam doctrinæ præstaret. Inter reliqua Patrum scripta Tertullianum ab eo assidue lectum testatur Hieronymus (*de Vir. illust.* c. 53), qui se hoc a senæ Concordiensi didicisse ait, qui a notario Cypriani adolescens Romæ audierat, referre solito, « namquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unquam diem præterissem, ac sibi crebro dicere : Da magistrum, Tertullianum videlicet; » ex quo tamen ille sic boni quod inerat, delibare didicit, ut mala prudens rejiceret, ac sæpe postea dissimulato nomine refutaret.

ANNUS CHRISTIANUS CCXLV.

DONATO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

Consulatum inierunt imp. M. Julius Philippus, Tib. Fabius Titianus. Hoc anno mortuus putatur Tertullianus. Ille certe usque ad decrepitam ætatem, teste Hieronymo (*de Vir. illustr.*, c. 53) vixisse dictus est, atque ad mediam quidem Catholicis, exinde Montanista, sub extremam vero etiam hæresiarches. Utinam qui memoriæ tanti scriptoris favent, eumque aliquando ad bonam frugem rediisse opinantur, idipsum indicio aliquo aut certa aliqua veterum auctoritate confirmarent! Contra in scriptis ejus nulla penitentis animi vestigia sunt, mansit secta ejusdem usque ad Augustini tempora, lapsus adhuc et defectionis memoria perstat : ut eum plane exitum habuisse videatur, ad quem jamdiu pertinacia ipsa et catholice Ecclesiæ contemptu adducebatur. Nonne enim ætate quoque nostra paribus initiis homines ejus modi ingenio doctrinaque florere vidimus, qui sæpe aliis recte vivendi auctores fuerant; quorum tamen extrema studio partium aurisque popularibus abrepta ac deformata deslevimus : irrito bonorum conatu, quieos ad prioris vitæ consilia revocare volebant? hæc nimirum superbix pœna divinitus constituta est ut sibi ipsa perniciem inferat voluntariam.

ANNUS CHRISTIANUS CCXLVI.

DONATO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

Annum incoharunt consules Bruttius Præsens, Nummius Albinus : quos autem præsidēs id temporis Africa habuerit, omnino ignoramus. At Cyprianus sacris in Litteris jam biennium versatus, parem se et religioni tuendæ et moribus conformandis ostendit. Nam hoc anno initium scribendi fecit abornata illa maximeque limata Epistola ad Donatum amicum, in qua et veteris vitæ errores depingit suos et suscepti Baptismi virtutem extollit, et vitia hominum quanta sint, et quam magnis e periculis ereptus fuerit, gratia divini beneficii commemoratione declarat. Quæ tamen Cyprianus recens e schola, et lucatam quemdam nitorem nondum oblitus, eo dicendi genere pertractavit, quo deinde gravitatis ste-

diosus numquam usus est, id Augustinus « spumeum verborum ambitum » appellat, primum hoc Cypriani opus sic perstrigens (*de Doct. christ. lib. iv, c. 14*): « Est, inquit, tale aliquid in epistola beatissimi Cypriani, quod idem puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris, quam linguam doctrinæ christianæ sanitas ab ista redundantia revocaverit, et ad eloquentiam graviolem modestioremque restrinxerit, qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, sed difficillime impletur. »

ANNUS CHRISTIANUS CCXLVII.

DONATO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consules fuere imp. M. Julius Philippus iterum, M. Julius Philippus Caesar, Augusti filius, qui et ipse sub anni exitum Augustus a senatu est appellatus. Ad hunc annum spectare videtur Cypriani liber, qui nunc inscribitur « de Vanitate idolorum, » at olim pro argumento præferebat, quæ nuac libri initium putantur, nempe « quod idola Dii non sint, et quod « Deus unus sit, et quod per Christum salus creditibus data sit. » Porro lectitatus a Cypriano Tertullianum et Minucium, hic maxime liber ostendit, quum multa in utroque imitatus sit, quædam etiam ex utroque decerpserit. Cæterum eruditio ejus passim eminet, et græcorum quoque scriptorum ac disciplinarum omnium cognitio non vulgaris, quam ille Christiano homini inuicem non esse liquido confirmavit.

II. Eodem anno Donatus episcopus jam senior, atque animo, ut arbitror, futura præsciens, Cyprianum, cujus ingenium, doctrinam, virtutem, religionem admirabatur, dignum plane duxit quem inter ecclesiæ suæ presbyteros cooptaret. Neque serius eum sacris initiatum statui potest, cum de eodem scribat Pontius (*in Vit. n. 3*): « Multa sunt, quæ adhuc plebeius, multa quæ jam presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla justorum imitatione consimili prosecutus, promerendo Dominum totius religionis obsequio præstitit: » nec vero ultra anni insequentis spatium differre pontificatus ejus initium liceat, quod ab eo in epistolis non obscure designatur. Scriptos a Cypriano, cum presbyter esset, tres libros Testimoniorum adversus Judeos, item librum de Habitu virginum, quem bis Hieronymus egregium volumen appellat (*in Epist. ad Eustoch. et ad Demetr.*); opinio multorum est, quam et formulæ quædam in his Cypriano usuæpate persueverint.

ANNUS CHRISTIANUS CCXLVIII.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Rursum consulatus penes Augustos, fuit Philippum patrem II. Philippum filium II. Nec dubium est ea maxime de causa consules hoc anno relectos esse Augustos, quod is foret a condita Urbe millesimus: cujus rei ergo ludi apparatusissimi facti sunt XI. kal. maias, quo die annus millesimus primus inchoabatur, itemque novem aliis sequentibus: congiaria etiam ab

A Augustis populo data, nec eorum quidquam omissum, quæ alias ludis sæcularibus facta esse constabat.

II. At vero Ecclesia Carthaginiensis eodem anno Donatum episcopum amisit: cujus quidem laudes nobis indidit vetustas, quæ facta ejus prope omnia oblivione obscuravit. Nam de eo ad nos, præter privati hæretici damnationem, quam superius commemoravimus, nihil pervenit. Sed tamen non sine laboribus ejus meritisque evenisse censendum est, ut presbyteri et diaconi Ecclesiæ Romanæ non multo post ejus mortem ad Cyprianum scribentes, Carthaginiensem ecclesiam recens a Donato administratam præclaro illo elogio commendarent: « Novimus, inquit (*Epist. 30 inter Cyprian.*) Carthaginiensis ecclesiæ fidem, novimus institutionem, novimus humilitatem. »

III. A Donati morte, quum de successore deliberandum esset, totius Christianæ plebis oculi in Cyprianum conjuncti, et unus maxime idoneus visus cui ecclesia illa amplissima committeretur. Quod ille ut sensit, declinandi pontificatus causa, publico carere cepit. « Quum in dilectionem ejus et honorem, inquit Pontius (*in Vita Cypri., n. 5*), totus populus aspirante Domino, prosiliret, humiliter ille secessit, antiquioribus cedens, et indignum se titulo tanti honoris existimans. »

Sed ea modestia studia populi auxit. « Obsederat, pergit idem, fores domus copiosa fraternitas, et per omnes aditus sollicita charitas circuibat. Fuga igitur interclusa, parendum populi voluntati fuit, qui et venturum anxius exspectaverat, et venientem denique gaudio exultans accepit. Cæterum in summa illa animarum consensione presbyteros quinque Cypriano adversatos scimus, qui multa etiam in eum postea moliti sunt (*Cypriani. Epist. 40.*), non ejus umquam mansuetudine, non exemplis, non beneficiis placati. « Invitus dico, ait Pontius (*Ibid., n. 8.*), sed ut dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, etiam ut vince-ret. Quibus tamen quanta lenitate, quam patienter, quam benevolenter indulgit, quam clementer ignovit? amicissimos eos postmodum et inter necessarios computans, mirantibus multis; cui enim posset non esse miraculo tam memoriosæ mentis oblivio!

ANNUS CHRISTIANUS CCXLIX.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consules processerunt Fulvius Æmilianus iterum, Vettius Aquilinus. Fuit hic annus Ecclesiæ plane luctuosus, Philippis Augg. militum factione sublatis, quorum favore tuta res christiana fuerat, imperiique summa ad Decium delata, quam odio in Christianos flagrantem publica auctoritas omnibus robur armabat.

II. Pacatus tamen in Africa totus defluxit annus, licuitque Cypriano assiduam in populi institutione operam ponere, et de officiis etiam ad episcopos, qui eum consulebant, responsa dare. Scripserat ad eum Eucratius episcopus Thenitanus de histrione, qui Thenis Christianum se professus, histrionam facere pergeret, rogaveratque, num id ferendum esset.

Hunc vero hominem Cyprianus (*Epist.* 61.), cum magister et doctor foret non erudiendorum, sed pendendorum puerorum, communicare Ecclesiae non debere respondit; quippe nec majestati divinae nec evangelicae disciplinae congruere videbatur, ut pudor et honor Ecclesiae tam turpi et infami contagione foedaretur. « Nec excuset se quisquam, inquit, si a theatro ipse cessaverit, cum tamen hoc ceteros doceat. Non potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, et qui pro se uno plures succedaneos suggerit contra institutionem Dei, erudiens et docens quemadmodum masculus fraugatur in feminam, et sexus arte mutetur, et diabolo divinum plasma maculanti per corrupti atque enervati corporis delicta placeatur. » Verum quia futurum intelligebat, ut ille admonitus egestatem praetereret, ad quam abjecta arte redigi necesse esset; primum quidem Eucratium hortatus est, ut de ecclesiae suae bonis inopiam illius sustentaret: at ne quid histrionis emendationi abesse posset adjecit ipse quae nullam excusationem relinquerent: « Quod si, inquit, illic ecclesia non sufficit, ut laborantibus praestet alimenta, poterit se ad nos transferre, et hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere, nec alios extra ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in ecclesia discere. »

III. Eodem anno litteras quoque a Pomponio episcopo Dionysianensi accepisse creditur, quibus ille sententiam ejus de virginibus masculorum contubernaliis requirebat. Jam enim in Africa serpebat prava illa consuetudo, quae deinde per Orientem quoque vagata, ordinum sanctissimorum splendorem maculavit, ac saepe Gregorii Nazianzeni et Hieronymi et Joannis Chrysostomi gravissimis reprehensionibus exagitata atque in summam invidiam adducta est. *Συστεραπτοὺς*, Graeci appellabant ejusmodi virgines, quas presbyteros diaconosque domi habere, vel tori socias non pudebat; seque tamen castimoniam sancte servare illi dicitabant. Enim vero Cyprianus Pomponio rescripsit (*Epist.* 62.), « Intercedendum cito talibus ut separentur, dum adhuc separari innocentes possunt: « tum ad clerum quod attinet, « cum, inquit, omnes omnino disciplinam tenere oporteat, multo magis praepositos et diaconos curare hoc fas est qui exemplum et documentum caeteris de conversatione et moribus suis praebent. Et idcirco consulte et cum vigore fecisti, frater charissime, abstinendo diaconum qui cum virgine saepe mansit. » Addit etiam de poena, qua ii coercendi essent qui praepo non paruisent, ac demum castimoniam sacris Ecclesiae ministris praescriptam memorat, quam Pomponius omni studio fieri debeat. « Ergo inquit, ne indisciplinati consumantur et pereant, da operam, frater charissime, ut quantum potes, consilii salutaribus fraternitatem regas, et singulis ad salutem suam consulas. Arcta et angusta est via, per quam ingredimur ad vitam; sed summus et magnus est fructus, cum pervenimus ad gloriam. Qui se simul castraverunt propter regnum Coelorum, Deo per omnia placeant, nec sacer-

A dotes Dei aut Ecclesiam Domini scandalo suae pravitatis, offendant. Et si ad praesens a nobis quidem ex fratribus nostris contristare videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus.

IV. Caeterum Cyprianus, censor morum diligentissimus, quos in clerum lecturus esset, ante experiri solebat, et coram presbyteris suis judicium de singulis instituere; nec tamen allegere protinus, sed alterum in annum differre. Sic hoc anno « proximi clero » ab eo facti Saturus et Optatus, quos anno insequenti tandem cooptavit, cum jam Carthagine recessisset. Nam examen hujusmodi in epistola xiv quam e latebris suis ad clerum misit, his verbis commemorat: « Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum et Hypodiaconum Optatum confessorem, B quos jampridem communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschae semel atque iterum lectionem dedimus, aut quando cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constitimus, examinantes an congruerent illis omnia quae esse debent in iis qui ad clerum parabatur. » Hac, opinor, adhibita diligentia, et mora hujusmodi interposita, rarius in clerum legent episcopi, quorum eos postea pudere debeat.

ANNUS CHRISTIANUS CCL.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consulatu functi hoc anno imp. M. Messius Decius iterum, Annius Maximus Gratus. Ipso autem mense januario, Decii in Urbe adversus Christianos C furor erupit, primusque Fabianus, Pontifex maximus XIII. kal. februarias praclarum martyrium fecit, atque, ut Cyprianus scribit, « pro integritate administrationis ejus consummatio quoque honesta processit » (*Epist.* iii, ad Presb. Rom.). Subinde civis Carthaginensis, et Martyrum progenies, captus Romae est Celerinus confessor clarissimus, quem Cyprianus multis saepe laudibus ornavit. Erat hic adolescens, magno tamen animo « per decem et novem dies, ut ipse tradit (*Cypr.*, *Epist.* xxxiv). « Custodia carceris septus, in nervo ac ferro fuit. » Cumque aetatis, opinor, miseratione emissus, in Africam rediisset, testes confessionis suae cicatrices attulerat. Lucent, aiebat Cyprianus, in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent et apparent in nervis hominis ac membris D longa tabe consumptis expressa vestigia.

II. Sed dum Celerinus in vinculis Romae erat jam Carthaginem Decii edicta perlata fuerant, quibus crudele ac nefarium Christianis bellum indicabatur. Et significatio imminentis cladis multo ante Cypriano facta fuerat, cui se divinus paterfamilias vivendum obtulerat, « sedente sibi ad dextram juvene: qui juvenis anxius et cum quadam indignatione subtritis maxillam manu tenens, maesto vultu sedebat; alius, vero in sinistra parte consistens, rete portabat quod se mittere, ut circumstantem populum caperet, minabatur. Et cum miraretur quid hoc esset, ille qui vidit, dictum est ei, juvenem qui ad dexteram se sederet, contristari et dolere quod praepo sibi

non observarentur : illum vero in sinistra exstare, quod sibi daretur occasio, ut a patrefamilias potestatem sumeret sæviendi. » Hæc Cyprianus (*epist. vii ad Clerum*), qui visum ipse contemplatus putatur post quæ addit : « Et vidimus impletum quod fuerat ostensum ; ut dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet, minus armatos et ad repugnandum minus cautos jactu retis operiret. » Ex quo autem edicta adversus Christianos promulgata fuere, quidquid Ethnicorum in Africa erat, tamquam classico excitati, contra Ecclesiam Dei infrenere, et optimo cuique adversari cœperunt. Carthagine in primis cum in amphitheatro aut in circo populus sederet, Cyprianum ante omnes, quod et dignitas ejus et sanctitas insignior esset, ad leonem magnis clamoribus postulare ausus est. Quærebatur ad cædem victima, illa Deo devota, cui tamen Deus alia tempora destinaverat. « Servatus est, inquit Pontius (*in Vita, n. 8*), vir ingenii præter cætera etiam spiritaliter temperati, qui inter resolutos, collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium librato limite gubernaret. » Ratus nimirum Cyprianus, in tanto improborum odio ereptum sibi, ut adesse utiliter, opemque præsens afferre suis posset, consilium evangelicum sibi tum sequendum existimavit ; præsertim cum et illud timeret, ut ipse ait (*Epist. xiv, ad Presb. Rom.*) : « Ne per inverecundam præsentiam nostram seditio, quæ cœperat, provocaretur. » Secessit igitur, et procul ab urbe latitans furentis populi impetum declinavit. Verum ex ipsis latebris Ecclesiæ suæ quodam modo præsens imminere, ac pontificali munere diligentissime fungi videbatur : adeo nihil illi ignotum, nihil interclusum erat. Quæ autem ejus curæ tum fuerint, ut omnes officii sui partes expleverit, ex eodem Cypriano novimus, quod postea apud presbyteros et diaconos, qui a Fabiani morte Ecclesiam Romanam regerant, purgare se debuerit adversus eos, qui secessionem illam litteris Romam missis improbaverant. « Absens tamen, inquit (*ibidem*), corpore, nec spiritu, nec actu, nec monitis meis defui, quominus secundum Domini præcepta fratribus nostris, in quibus possem, mea mediocritate consulere. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim, quas ad vos transmissi : in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitatis ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei et timorem Dei, Domino suggerente, nostra mediocritas potuit eniti. »

III. Atque hæc quidem omnia sedulo Cyprianus præstabat, quibus multi animos sumpserunt, vitæque contempta, pro cœlesti præmio fortiter decertarunt. Sed multos etiam vel primus ille Deciani furoris terror prostravit. Id Cyprianus ipse non distitetur in eo libro, quem pace firmata « de Lapsis scripsit.

A Ad prima, inquit (*de laps., p. 436, ed. Baluz.*), statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit ; nec prostratus est persecutionis impetu, sed voluntario lapsu se ipse prostravit. » Tum imbecillitatem quam plurimum, trepidationem, perfidiam describit his verbis : « Non exspectaverunt saltem, ut ascenderent apprehensi, ut interrogati negarent : ante aciem multi victi, sine congressione prostrati, nec hoc sibi reliquerunt, ut sacrificare idolis viderentur invitii. Ultra ad forum currere, ad mortem sponte properare, quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, quam semper optassent. Quot illic a magistratibus, vespera urgente, dilati sunt, quot ne eorum differretur interitus, etiam rogaverunt ?... Ac multis proprius B interitus satis non fuit ; hortamentis mutuis in exitium populus impulsus est, mors invicem lethali poculo propinata est. Ac ne quid deesset ad criminis cumulum, infantes quoque parentum manibus vel impositi, vel attracti amiserunt parvuli quod in primo statim nativitatis exordio fuerant consecuti : » quantum nempe in parentum arbitrio erat, quorum nequitia prodebantur. Fuere etiam magno numero, qui ne ab ethnicis vexarentur, libellum a magistratibus pecunia impetrarent ; quo in libello præscriptum erat eos diis sacrificasse, quamquam revera a tanto scelere abstinerant. Hi postea libellatici appellati sunt ; quorum consilium et facinus Ecclesia semper detestata est.

IV. Hæc omnia ad Cyprianum in secessu illo suo C dies noctesque Deo supplicentem, et mœrore luctuque tabescentem : frequentes presbyterorum litteræ perferiebant, quos ille custodes, præsidēsque ecclesiæ reliquerat. Sed bonos etiam atque exoptatos identidem accepit nuntios, in sancta illa defectione nec fortes confessores, nec invictos martyres defuisse. Vix sane in Christianos inquiri Carthagine cœptum fuerat, cum Rogatianus presbyter et Felicissimus comprehensi, atque ob præclaram confessionem in vincula ducti sunt. His paulo post alii accessere, quos inter et feminæ quædam et pueri aliquot inventi sunt, quibus tum Cyprianus per epistolam gratulatus (*Epist. lxxxi*) auctor quoque fuit, ut Rogatianum et Felicissimum in omnibus sequerentur. Interea D Carthaginem redierat proconsul Fortunatianus et Christianos ad tribunal citari jusserat. Ducebantur magno numero, qui ut coram stetero, excelso animo Christianos se esse professi sunt ; exinde alii in carcerem reducti, ubi sententiam judicis opperirentur, quam plurimi exilio mulctati, et solium vertere jussi : e quibus sexaginta quinque Romam pervenerunt, quos Celerinus (*Epist. xx inter Cypr.*) a Candida et Numeria sororibus hospitio Romæ acceptos scribit, quæ et ad portum Ostiensem obviam progressæ fuerant, ut eos in urbem deducerent. In exulum numero fuit et Aurelius ille adolescens quem postea Cyprianus ob merita ejus lectorem fecit (*Epist. xxxiii*) : item Statius et Severianus a Celerino memorati (*Ibidem, Epist. xx.*), quorum primus ex confessore

martyr Romæ creditur obiisse (*Pamel. in Cypr.*, p. 46). Numerantur cum his et Felix presbyter, et quæ uxor ejus fuerat, Victoria, et Lucius : qui quidem primo in conflictu turpiter succubuerant ; sed mox admissum scelus detestantes, cum rursus interrogati essent, se Jesum Christum Deum agnoscere et adorare responderunt, et eo nomine bonis spoliati et in exilium acti sunt : quos propterea Caldonius episcopus, qui et ipse rem christianam cum Cypriani presbyteris Carthagine curabat, in communionem recepit, et Cyprianus merito receptos pronuntiavit (*Epist. xviii et xix*). Accidit etiam, ut mulier quædam, nomine Bona, ab ipso marito pertraheretur ad sacrificandum : quæ, dum manus ejus ab iis, qui sacrificabant, tenerentur, exclamavit aperte (*Caldon. in Epist. xviii inter Cypr.*) : « Non feci, vos fecistis ; B itaque et ipsa extorris facta est.

V. Hactenus bonorum directione, exiliis, vinculis, et carceribus in Christianos sævitum erat. Aprili mense tormenta, cædes, martyrias cœperunt. Ac primus, ut videtur, Mappalicus lauream adeptus est, xv kal. maias, cujus nomen sacris adhuc in fastis celebratur : de quo etiam Cyprianus in Epistola (*Epist. 8*), ad martyres et confessores, « Vox, « inquit, plena Spiritu sancto de martyris ore prorupit cum Mappalicus beatissimus inter cruciatus « suos proconsuli diceret : Videbis cras agonem, et « quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, « Dominus implevit. Agon cœlestis exhibitus, et Dei « servus in agonis promissi certamine coronatus « est. » In ipsa enim quæstione fortissimus ille Martyr expiravit, Luciani confessoris testimonio, qui de hujus et cæterorum Martyrum exitu Romam ad Celerinum scripsit (*Epist. 21. Inter. Cypr.*). Porro Mappalici socii fuere Paulus, post tormenta statim extinctus, Bassus in netvo sive pedario ligno examinatus, Itemque Fortunio, postquam in carcerem reductus est : præterea Fortunata, Victōrinus, Victor, Herennius, Credula, Herenā, Donatus, Firmus, Venustus, Fructus, Julia, Martialis, Aristo, qui omnes in carcere famē necati sunt. Horum continet laudes Cypriani Epistola (*Epist. 8*), ad martyres et confessores, qui etiam tum superstites parem finem expectabant. « Probata res, inquit, est certamine fratrum « glorioso, qui ad tormenta vincenda cæteris duces « facti exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, cōgressi in acie, donec acies succumberet victa. Quibus ego vos laudibus prædicem, fortissimi fratres ? « robur pectoris vestri et perseverantiam fidei quo « præconio vocis exornem ? Tolerastis usque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt ; litem doloribus, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. » Corpora vero ipsa martyrum et confessorum, qui in vinculis decesserant, ejusdem Cypriani admonitu (*Epist. 37*), rite a clero in tumulis composita : de quo etiam officio ad ecclesiam Carthaginiensem diligenter prescripserunt presbyteri Ecclesiæ Romanæ, rem id maximam ap-

pellantes (*Epist. 3, inter Cypr.*) Simul autem Cyprianus et diem consignari voluit, quo quisque coronam tulisset : quamquam habebat ille Carthagine, qui eum de quotidianis rebus certiorum faceret « Denique, inquit, et dies eorum, quibus excedunt, « adnotate, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus. Quamquam Tertullus fidelissimus et devotissimus frater noster pro cætera sollicitudine et cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, qui nec illic circa curam corporum deest, scripserit et scribat ac significet mihi dies, quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriæ mortis exitu transeunt, et celebrentur hic a nobis oblationes et sacrificia ob commemorationes eorum quæ cito vobiscum, Domino protegente, celebrabimus. »

VI. Alios hoc anno martyres cælo submissos declarat Cypriani epistola alia ad clerum Carthaginiensem, qua Numidicum confessorem in presbyterorum Carthaginiensium collegium a se cooptatum significavit. « Nam, inquit (*Epist. 25. v. Boll. t. II, Aug. p. 411*), admonitos nos et instructos sciatis dignatione divina, ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginiensium numero, et nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris, et virtutis ac fidei honore sublimis ; qui, hortatu suo, copiosum martyrum numerum lapidibus et flammis necatum ante se misit, quique uxorem adhaerentem lateri suo concrematam simul cum cæteris, conservatam magis dixerim, lætus aspexit. Ipse semiustulatus et lapidibus obrutus, et pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquirat, seminimis inventus et extractus et refocillatus a comitibus, quos ipse præmiserat, remansit invictus. » His vero martyribus annumerandi etiam videntur, quos Græci adhuc honorant (*v. Boll. 10. Apr. p. 860*), Terentius et Africanus cum sociis, in Africa martyrio defuncti sub Decio Aug. quorum postea reliquias Theodosius magnus in ædem Euphemie, quæ in petra dicebatur, Constantinopolim inferendas curavit (*Theod. Lect. l. II, n. 62, et infra an. 384. 1*). Quod si cæteræ quoque provinciæ Cyprianum alterum habuissent, profecto de earum etiam martyribus aliquid ad nos usque transmissum esset, in quibus ecclesias et episcopos magno numero jam tum fuisse, annotatum est.

VII. Interea nonnulli ex iis, qui in exilium ejecti fuerant, editis magistratum contemptis, domum redire ausi sunt. Quod ut rescivit Cyprianus, plurimum reprehendit objurgavitque reduces, eo maxime nomine, quia in eam patriam, unde extorres facti essent regressi, fieri poterat, ut apprehensi, non jam ut Christiani, sed quasi nocentes perirent (*Epist. 6 et 11*), sed tamen graviore eum molestia affecerunt confessores ipsi in carceribus etiam tum superstites nimia quadam facilitate Christianis in recenti periculo lapsis patrociantes. Nam hi quidem, cum eos

violatæ Deo fidei vehementer puderet, et in Ecclesiam unde ob proditionem exciderant, recipi maxime cuperent, frequentes itabant ad confessiones, eosque rogabant, ut in communionem admitterent, et episcopo quemque suo commendarent. Quidam vero ex illis adeo indulgentes erant, ut probroso cuique sine mora communicarent, datoque libello, quod id ipsam testabantur, episcopum quoque urgebant, ut illum, cum se ad pedes ejus abjecisset, Ecclesiæ redderet. Confessorum illorum princeps erat Lucianus quidam, spectatæ sane virtutis vir invictæque patientiæ, sed qui Ecclesiæ prescripta et Evangelii documenta parum norat. Hic non modo libellos petentibus et suo et aliorum nomine dabat (*Cypr. Epist. 23*), sed etiam lapsis absentibus veniam pacemque obtulerat, ac Celerino, qui ei Numeriam et Candidam sacrificio pollutas commendaverat, rescripserat his verbis: « Secundum præceptum Paulli, » qui nempe martyr decesserat, et se in lapsos misericordem ostenderat, « et nostrum tractatum, exposita causa apud episcopum, et facta exomologesi, habeant pacem non tantum hæ, sed et quas scis ad animum nostrum (*Epist. 21. Inter Cypr.*). » Denique ad Cyprianum ipsam epistolam hujusmodi omnium confessorum nomine mittere ausus est (*Epist. 16. Inter Cypr.*). « Universi confessores Cypriano papæ salutem. « Scias nos universis, de quibus apud te ratio constitit, quid post commissum egerent, dedisse pacem et hanc formam per te et aliis episcopis innotescere volumus. Optamus te cum sanctis Martyribus pacem habere. Præsente de clero et exorcista et lectore Lucianus scripsit. » Hæc vero quam ægre tulerit Cyprianus, nemo non facile intelligat, cum et aliis ferre deberet, quos unice amabat ac venerabatur, et contra Ecclesiæ auctoritatem tentata intelligeret, quæ ab eo potissimum retinenda esset. Dolebat etiam ac multum angebatur, quod presbyteri quidam, in scilicet, quos in suscipiendo pontificatu competitores habuerat, illam lapsorum impunitatem fovebant, ultro cum ipsis communicantes, et temere omnia nulloque ordine administrabant.

VIII. Quæ cum ita essent, rem Cyprianus diutius dissimulandam non duxit, et graves admodum ac prudentiæ plenas prescripsit epistolas, ad clerum, ad confessores, ad lapsos, ut singulos de officio admoneret. Prima ejus ad clerum verba fuere (*Epist. 9*): « Diu patientiam meam tenui, fratres charissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum immoderata et abrupta præsumptio temeritate sua et honorem martyrum et confessorum pudorem et plebis universæ tranquillitatem turbare conetur, tacere ultra non oportet, ne ad periculum et plebis pariter et nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini, quando aliqui de presbyteris nec Evangelii, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium, neque nunc sibi præpositum episcopum cogitantes, quod numquam omnino sub antecessoribus factum est, cum contumelia

et contemptu præpositi totum sibi vindicent? » Rei autem novitatem et præposteram agendi rationem potissimum perstringit: « Nam, inquit, cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam justo tempore, et secundum disciplinæ ordinem ad exomologesin veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri jus communicationis accipiant, nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, et offertur nomen eorum, et nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita Eucharistia illis datur. » Jam altera epistola ipsos martyres et confessores sic affatur (*Epist. 10*): « Sollicitudo loci nostri et timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi fratres, admonere vos litteris nostris, ut a quibus tam devote et fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque et disciplina Domini reservetur. » Culpam deinde in presbyteros et diaconos rejicit, qui ad eos commeantes modum nullum præscripserint, et Ecclesiæ leges atque Evangelii præcepta non exposuerint. « Ea enim, inquit, concedere, quæ in perniciem vertant, decipere est; nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant, quod docere debuerant. » Tum lapsos etiam accusat, qui impudentius peterent, quod illis neque modestis neque ex animo resipiscentibus negandum esset: ac modum denique, quem ab ipsis servari maxime oporteret, ostendit. « Hoc autem; inquit, totum potest fieri, si ea, quæ a vobis petuntur, religiosa contemplatione moderemini, intelligentes et comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficiis vestris aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. De hoc et ad clerum et ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Sed et illud ad diligentiam vestram redigere et emendare debetis, ut nominatim designetis eos, quibus pacem dari desideratis. Audio enim quibusdam sic libellos fieri, ut dicatur, » communicet Ille cum suis « quod numquam omnino a martyribus factum est, ut incerta et caeca petitio invidiam nobis postmodum cumulet. Late enim patet, quando dicitur, ille cum suis: et possunt nobis viceni et triceni et amplius offerri, qui propinqui et affines et liberti ac domestici esse asseverentur ejus, qui accipit libellum. Et ideo peto, ut eos, quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiæ satisfactioni proximam conspiciatis, designetis nominatim libello, et sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. » Tertia demum epistola lapsos coercere aggressus est, qui ad eum tamquam corpus et Ecclesiæ publica scribere ausi fuerant (*Epist. 27 quæ Ignatii M. doctrinæ mire consentit.*) Exorsus autem ab episcopi auctoritate, cui omnes parere deberent: « Miror, inquit, quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse, ut Ecclesiæ nomine litteras facerent, quando Ecclesia in episcopo et clero et in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim, nec Domini misericordia et po-

testas ejus invicta patiatur, ut Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus: Cum scriptum sit (*Epist. 12.*) *Deus non est mortuorum, sed vivorum.* Omnes quidem vivificari optamus, et ut in statum pristinum restituantur, precibus nostris et gemitibus postulamus. Si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse, et si apud illos atque in illis est Ecclesia, quid superest, quam ut ipsi rogentur a nobis, ut nos ad Ecclesiam dignentur admittere? Post hæc hortatur, ut sceleris memores, quo obstricti erant, modestiam ac verecundiam præ se ferrent, et quosdam e gregalibus suis imitarentur, quos mansuetudo et pudor et religio maxime commendabat. Quod si responsum a se ferre vellent, litteras, quas miserunt, rellicerint, distinguerintque, quæ quisque peteret, et nomen item subjicerent singulorum. Nec tamen non iis etiam consuluit, qui dum pœnitentiæ lege tenerentur, in vitæ discrimen incidissent. Diserte enim ad clerum suum scripsit (*Epist. 12.*), uti « non expectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, et urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint, ut manu eis in pœnitentiam imposita, veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis desiderarint. » Quæ quidem verba argumento esse videntur qui tum a societate piorum rejecti Ecclesiæ ob amissa sua satisfaciebant, privato fere judicio jampridem absolutos, admissione tantum sententiaque solemnique eguisse quam et diaconus ex episcopi auctoritate, presbytero absente, efferre posset, postquam rei criminis ipsi sui veterem maculam detexissent. Quis enim ademptum miseris credat, ut venia peccatorum impetrata, diuturnam pœnam æquo animo ferrent ac Deo coram, quod maxime expetendum erat, dum Ecclesiam placabant, præmium sibi æternum demissionem, fletibus, abstinentia compararent (*Vide Francolin in Cler. Rom. lib. I. Disp. XI.*)

IX. His atque aliis hujusmodi epistolis, plurimum profecit Cyprianus, et animos presbyteris, quos fidos et obsequentes habebat, plane addidit: ut externum quoque presbyterum et diaconum qui lapsos recipiebant, a sacris suis arcere non dubitarent. Id ex Cypriano discimus, qui factum laudavit « Integre, inquit (*Epist. 28.*), et cum disciplina fecisti, fratres charissimi, quod concilio collegarum meorum, qui præsentibus erant, Gaius Diddensi (*fortasse Idensi*) presbytero et diacono ejus censuisti non communicandum, qui communicando cum lapsis, et offerendo oblationes eorum, in pravis erroribus suis frequenter deprehensi, et semel atque iterum, secundum quod mihi scripsistis, a collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione et audacia sua pertinaciter perstiterunt. » Eisdem subinde confirmavit epistola presbyterorum Ecclesiæ Romanæ, qui tum, ut aiunt, vice pastoris gregem custodiebant: modum enim, quem ipsi in Urbe servabant erga lapsos, proponentes hortabantur, ut pari ratione uterentur. Provide autem et

illud admonebant, si forte ex eo hominum numero quidam in morbum incidissent, iis omnino subveniendum esse, dummodo, inquit, « et agant pœnitentiam facti sui et desiderent communionem (*Ep. 2, inter Cypr.*) » atque horum auctoritatem secutus. Cyprianus, Clero ipse etiam scripsit (*Epist. 13.*), « Ut qui libellum a martyribus acceperunt, et auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua et periculo cœperint, exomologesi facta, et manu eis a vobis in pœnitentiam imposita, cum pace a martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. » Sed quod ad cæteros spectabat, ratum illud fixumque fuit, ante Ecclesiæ pacem et reditum episcoporum neminem de lapsis admitti oportere. Itaque et ad presbyteros Romanos illa Cyprianus respondit (*Epist. 14.*): « Plane cæterorum causas, quamvis libello a martyribus accepto, differri mandavi, et in nostram præsentiam reservari, ut eum pace a Domino nobis data plures præpositi convenire in unum cœperimus, communicato etiam vobiscum consilio disponere singula et reformare possimus. » Tum clero etiam suo ita convenire ostendit (*Epist. 13.*): « Quum, inquit, irreligiosum est, et ipsis quoque festinantibus perniciosum, ut cum extorres facti et patria pulsi ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos prævenire, et ante eos ad Ecclesiam introire festinent! »

X. Hæc dum agebantur, spes aliqua pacis jam affulgebat; sed Cypriano inclusus etiam tum, reditus erat odiis Ethnicorum, qui eum maxime ad cædem designaverant. Quare nondum prodire e latebris suis ausus est: at illi tamen liberius Paulo res Ecclesiæ curare licuit. Itaque cum aliam a Clero Romano epistolam accepisset (*Epist. 30 inter Cypr.*), quam ille Satorus lector attulerat, in eaque expositum esset, quæ Romæ circa lapsos constituta fuissent, eam ad presbyteros suos Carthaginem misit, iis etiam litteris additis, quas a confessoribus Romanis Moyse et Maximo missas servabat, ut eas describerent vulgarentque. Unde factum est ut in ea re omnium Ecclesiarum maxima brevi consensus existeret. Ecclesiæ item suæ honori fore arbitratus, si præstantissimum quemquem e confessoribus in clerum allegeret, cum forte eum presbyteri aliquot convenissent, ipsis præsentibus lectores duos ordinavit (*Epist. 33.*). Horum prior fuit Aurelius cujus laudes sic ipse persequitur: « Aurelius frater noster, illustris adolescens, a Domino jam probatus et Deo charus, in annis adhuc novellus, sed in virtutis ac fidei laude provectus, minor in ætatis suæ indole, sed major in honore, gemino hic agone certavit, bis confessus, et bis confessionis suæ victoria gloriosus, et quando vici in cursu factus extorris, et eum senuo certamine fortiore pugnavit, triumphator et victor in prælio passionis. » Alter fuit Celerinus, qui et aviam et patruum et avunculum matyres numerabat (*Epist. 34.*). Fuerat hic, ut di-

ximus, in vinculis Romæ, libertatem adeptus redierat in Africam, et Cyprianum ipsum latitantem adierat; sic autem lector creatus est, ut divinæ voluntatis significatio repugnante adduceret. Nam sic de eo ad clerum et plebem scribit Cyprianus: « Exultate et gaudeate nobiscum litteris nostris, quibus ego et collegæ mei, qui præsentibus aderant, referimus ad vos Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter et moribus gloriosum clero nostro, non humana suffragatione, sed divina dignatione conunctum. Qui cum consentire dubitaret Ecclesiæ, ipsius admonitu et hortatu in visione per noctem compulsus est, ne negaret nobis suadentibus. » Cæterum majores utrique honores Cyprianus destinabat. « Hos, inquit, lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candela-
 B labrum poni unde omnibus luceat, et gloriosos vultus in loco altiore constitui, ubi ab omni fra-
 C ternitate circumstante conspectui incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterum presbyterii honorem designasse non illis jam sciatis, ut et sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, et divisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum proVectis et corrob-
 boratis annis suis: quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole, qui consummavit ætatem gloriæ dignitate. » Erat præterea inter confessores quosque clarissimus, quem superius commemoravimus, Numidicus presbyter, post unctionem et lapidationem superstes. Hunc Cyprianus in collegium presbyterorum suorum cooptavit, præfectura quoque
 C regionis suæ ei destinata, simul atque Carthagine adisset. « Et promovebitur (Epist. 35), inquit, cum Deus permiserit ad ampliorem locum regionis suæ, quando in præsentiam, protegente Domino, venerimus. » Post hæc, alia epistola egentium inopiæ sibi subveniendum duxit, presbyterosque et diaconosque suos hortatus est, ut viduarum et infirmorum et omnium pauperum curam diligenter haberent: nec minori studio peregrinos commendavit. « Nam et peregrinis, inquit (Epist. 36) si indigentes fuerint, de quantitate mea propria, quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi, sumptus suggeratis: quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, nisi eidem per Naricum
 D et Colytum aliam portionem, ut largius et promptius circa laborantes fiat operatio. »

XI. Vertente jam anno postremæ Cypriani litteræ ad clerum fuerunt, quibus eum ad assiduas Deo preces fundendas inflammabat. « Admoneo, aiebat (Epist. 7), religiosam sollicitudinem vestram, ut ad placandum atque exorandum Dominum non voce sola, sed et jejuniis et lacrymis et omni genere deprecationis ingeniscamus. » Simul malorum instare finem prædicebat, sic a Deo edoctus, quem pro populo suo dies noctesque exoraverat. « Denique, addebat, ad minimum famulum suum, et in delictis licet plurimis constitutum, et dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare

A dignatus est: Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est; sed quod interim morula est, super sunt adhuc aliqui qui probentur. » Quibus, opinor, verbis intestina quorundam conjuratio designabatur, quæ jam impendebat. « Si nos, inquit, Dominus humiles et quietos, si nobis in vicem copulatos si circa iram suam timidos, si præsentibus tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit. Præcessit disciplina, sequetur et venia. »

ANNUS CHRISTIANUS CCLI.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consules processere Imp. C. Messius Decius III, Q. Herennius Etruscus Messius Decius Cæsar (1), pater nempe atque filius, qui sub anni exitum bello Gothico perierunt. Hi quamdiu Romæ fuere, nihil tutum Christianis fuit, ut ne ad Fabiani quidem successorem eligendum convenire potuerint. Multi quoque in carceribus confessores martyrium opperiebantur, quos inter eminebant Moyses et Maximus, ad quos perlatus hoc anno putatur liber de Laude martyrii, opus, ut creditur, Cypriani: quamquam ab ejus stylo abludit vel plurimum.

II. At ecclesia Africana ab Ethnicis paulo securior esse cœperat, non eo tamen successu, quem Cyprianus optaverat; depulso enim vexationis metu, vetus jam in populo licentia revixerat, et vitiiis rursum aditus patebat. Nec confessores ipsi macula omnes et culpa carebant. « Doleo, scribebat ad clerum Cyprianus (Epist. 5), quando audio, quosdam improbe et insolenter discurrere, et ad ineptias vel ad discordias vacare, Christi membra et jam Christum confessa per concubitus illicitos inquinari, nec a diaconis aut presbyteris regi posse. Et ad Rogatianum cæterosque confessores scribens, quosdam, inquit (Epist. 6), audio inflcere numerum vestrum et laudem præcipui nominis prava conversatione destruere: quos etiam vos ipsi, ut pote amatores et conservatores laudis vestræ, objurgare et comprimere et emendare debetis. » Hæc edoctus Cyprianus, presbyteros in primis rogabat atque obsecrabat, ut circa ea, quæ administratio religiosa deposceret, vice sua strenue fungerentur: nam ipsi quidem vel maxime cupienti nondum reditus patebat. « Quamquam, inquit (Epist. 5), causa compelleret, ut ipse ad vos properare et venire deberem, primo cupiditate et desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est, tum deinde ut ea, quæ circa Ecclesiæ gubernacula utilitas communis exposcit, tractare simul, et plurimorum consilio examinata delimitare possemus; tamen potius visum est adhuc interim latebram et quietem tenere respectu utilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium nostrum pertinent et salutem: quarum vobis a Tertullo fratre

(1) Decius uterque appellatur in Afr. Inc. apud Oct. Falcon. in Auctario ad Insc. Athletic., n. 8.

« nostro clarissimo ratio reddetur; qui pro cætera
 « sua cura, quam impense divinis operibus impertit,
 « etiam hujus consilii adctor fuit, ut cautus et mo-
 « deratus existerem, nec me in conspectum publicum
 « et maxime ejus loci, ubi toties flagitatus et quæsi-
 « tus fuisset, temere committerem. » Magnus nempe
 Ethnicorum numerus Carthagine erat ex omni ordine,
 quorum etiam furore proscriptus fuerat (*Pont. in vita*
n. 7), et bonis omnibus spoliatus (*Cypr. Epist. 69*):
 ut in tanto improborum odio recte Tertullus existi-
 maret, minime ejus viri vitam esse periclitandam, in
 qua Ecclesiæ tum salus maxime nitebatur.

III. Sed dum his populi moribus Cyprianus dole-
 bat, gravius jam malum instabat a Felicissimo cive
 Carthaginiensi opulento, eodemque Christiano, at vi-
 tiis notato, et animo in Cyprianum infenso. Forte,
 anno ineunte, Carthaginem Cyprianus cum pecunia
 miserat episcopos duos, Caldonium et Herculanium,
 cumque his presbyteros suos spectatissimos, Roga-
 tianum et Numidicum, « qui necessitates fratrum
sumptibus ipsius expungerent, et si qui etiam vellent
suas artes exercere, additamento, quantum satis esset
désideria eorum juvarent: simul etiam et ætates
eorum et conditiones et merita discernent, quo de
illis certior ipse fieret et dignos » quosque ac virtuti-
bus maxime commendatos in Ecclesiæ usum atque
*solatium legere posset (*Cyp. epist. xxxviii*). Jam vero*
cum illi mandata, quæ receperant, diligenter perse-
querentur, ecce tibi improborum stipatus manu Felici-
ssimus episcopus atque presbyteros coercere nititur,
ausus intercedere, ne quis posset expungi », neve
census ullus institueretur: iis etiam, qui ad stipem
accipiendam accesserant, « secum in monte non
communicaturos, « qui Cypriano obtemperare vo-
luissent, » comminatur. Hæc in agro Carthaginiensi
contigisse videntur, et Montem ille appellasse credi-
tur, prædium et domum suam in colle sitam, quæ tum
fortasse Christianis patebat eo tutius convenientibus,
quod in urbe sine periculo conventus tunc haberi
non possint. Inde etiam Donatistas, qui se a catho-
lica Ecclesia pariter di-junxerunt, Montenses esse
*appellatos, credibile est (*V. Baron., ad an. 254, n. 38*).
 Ea porro, ut Cyprianus rescivit, non ille audacia homi-
 nis deterritus, qui se ducem factionis et seditionis
 principem temerario furore inferebat, auctoritatem
 suam impune contemni, et pacem Ecclesiæ inulto
 scelere turbari passus est: verum ad episcopos et
 presbyteros eosdem, quos illic vicaria potestate fun-
 gi jusserat gravissimas litteras misit, quibus litteris
 et Felicissimo sacris interdicebat, et qui ejus asse-
 clæ essent eidem pœna: obnoxios fore minitabatur,
 nisi illum deseruissent. « Interim, inquit (*Epist.*
xxxviii), cum Felicissimus comminatus sit non com-
 municaturos in monte secum, qui nobis obtemperas-
 sent, id est qui nobis communicarent, accipiat sen-
 tentiam, quam prior dixit, ut abstentum se a nobis
 sciat, quando ad fraudes ejus et rapinas, quas dilu-
 cida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen ac-
 cedit, quod fratres nostri graves viri deprehendisse*

A se nuntiaverunt, et probaturos se asseverarunt.
 Quæ omnia tunc cognoscemus, quando in unum cum
 collegis pluribus, permittente Domino, convenerimus.
 Sed et Augendus, qui nec episcopum nec Ecclesiam
 cogitans, pariter se cum illo conspiratione et factione
 sociavit, si ultra cum eo perseveraverit, sententiam
 ferat, quam ille in se factiosus et temerarius provo-
 cavit. Sed et quisquis se conspirationi et factioni
 ejus adjunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non
 esse communicaturum, qui sponte maluit ab Eccle-
 sia separari. » Hæc vero ne paucis nota et Montis il-
 lius ambitu circumscripta essent, litteras easdem
 Carthaginem ad clerum transmitti jussit, additis no-
 minibus eorum qui cum Felicissimo se junxissent.

IV. Nec vero mora interposita ulla est. Episcopi
 convenere cum presbyteris, Victore quoque collega
 advocato, qui proximæ, ut arbitror, Ecclesiæ præ-
 esset, edictumque hujus modi proposuerunt, cujus
 exemplum et ad Cyprianum et ad alios episcopos
 mitteretur (*Epist. xxxix, inter. Cypr.*): « Caldonius
 cum Herculano et Victore collegis, item Rogatiano
 cum Numidico presbyteris. Abstinuimus a communi-
 catione Felicissimum et Augendum, item Repostum
 de extorribus et Irenem Rutilorum et Paulam sarci-
 natricem, quod ex annotatione mea scire debuisti.
 Item abstinuimus Sophronium et ipsum de extorri-
 bus, Soliassum Budinarium. » Hactenus edictum,
 quale ad nos pervenit: cui plura tum nomina sub-
 scripta fuisse, facile admiserim. Eo autem promulga-
 to, statim apparuit, quid Felicissimus moliretur.
 C. Quinque enim presbyteri Carthaginienses, qui antea
 pontificatum Cypriano eripere conati fuerant, ii se
 Felicissimo ejus successionis antesignanos præbue-
 runt. Fuisse autem putantur Fortunatus, is qui deinde
 a factione episcopus Carthaginiensis dictus est, No-
 vatus, qui mox Romæ Novatiani auctor schismatis
 fuit, Donatus et Gordius, quos Cyprianus cum Fortu-
 nato et Novato ad se aliquando simul scripsisse me-
 morat (*Epist. v*), ac demum Caius ille Idensis, la-
 psorum fautor, quem collegium presbyterorum Car-
 thaginiensium anno superiore a sacris removerat.
 Horum suffragiis, ut gratiam referre viderentur, Fel-
 icissimus creatus est diaconus: Quo autem sectato-
 res habent multos, iidem lapsos invitare, et veniæ
 spem omnibus facere cœperunt. Nec deerant qui fi-
 dem proditoribus haberent, et ad eorum castra mon-
 temque transfugerent. Nisi quod Cyprianus, ad quem
 accuratæ de rebus omnibus litteræ a presbyteris ejus
 præscribebantur, præclara epistola plebem in officio
 continere conatus est (*Epist. xl*). « Pacem, aiebat,
 nunc offerrunt, qui ipsi non habent pacem: in Ec-
 clesiam lapsos reducere et revocare promittunt, qui
 de Ecclesia recesserunt, addebat et illa, quæ alios
 erigere possint, alios deterrere: « Persecutionis istius
 novissima hæc est et extrema tentatio, quæ et ipsa cito,
 Domino protegente, transibit, ut repræsentet vobis post
 Paschæ diem cum collegis meis, quibus præsentibus
 secundum arbitrium quoque vestrum et omnium nos-
 trum commune consilium, sicut semel placuit, ea, quæ

agenda sunt, disponere pariter et limare poterimus. Si quis autem poenitentiam agere et Deo satisfacere detrectans, ad Felicissimi et satellitum ejus partes concesserit, et se hæreticæ factioni conjunxerit, sciat se postea ad Ecclesiam redire, et cum episcopis et plebe Christi communicare non posse. »

V. His, episcopi sui litteris, animos multorum per-motos respicuisse, ac mutato consilio schisma detestatos esse, non est ambigendum. Nimirum enim et virtutem ejus omnes suspiciebant, et auctoritatem revere-bantur. Exinde Cyprianus, qui menses amplius quatuordecim latuerat, rebus magna ex parte tran-quillis, ecclesiam revisit suam, et clerum populum-que universum vultu præsens et alloquio beavit. Eodem autem tempore alii undique episcopi, de gra- vissimis Ecclesiæ negotiis cum eo in concilio disce- ptaturi, Carthaginem convenere. Nam illud primum ex omnium sententia constituendum erat, quo ordine quave ratione lapsos in Ecclesiam recipi oporteret : qua de re quidem per litteras non semel actum fue- rat, sed lex etiam tum desiderabatur, quæ morem firmaret, et lapsorum quærimonia de medio tolle- ret. Cognoscendum quoque erat de Felicissimi schis- mate ac de tota illa seditiosorum factione, quæ jam tum multorum in Africa malorum fons et origo futura esse videbatur. Cyprianus interea remedia morbis parabat, quæ tum maxime opportuna esse possent, nec domi solum, sed etiam foris quippe miro quodam omnium juvandorum desiderio flagrabat. Ea duo fue- re opuscula, quæ per hos dies composuisse videtur, liber nempe « de Lapsis » et liber « de Unitate Eccle- siæ : » quorum altero violatæ Deo fidei reos pudore fractos ad agendam poenitentiam pertraherebat, altero dissidentes animos novarum que rerum cupidos infel- icis exitus comminatione deterritos ad pacem con- cordiamque revocabat.

VI. Super hæc optati ab Urbe nuncii venerunt, de- cimo septimo post mense, quam Fabianus decesserat, de successore agi licuisset, maximoque omnium con- sensu pontificatum maximum Cornelio esse delatum. Is pridie nonas julias designatus putatur, cum jam Decius Aug. qui hactenus episcopum Romæ creari vetuerat, ad bellum profectus esset, ejusque loco Ju- lius Valens imperium arripuisset, quod brevi cum vita amisit. Ergo episcopi, qui diu jam varias la- psorum causas in controversiam vocaverant, et singula placitorum capita conscripserant, Cornelium quo- que de his consulendum duxerunt. Convenerant au- tem, inquit Cyprianus (*Epist. LII, ad Antonian.*), ut nec in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, et eo quod sibi Ecclesia clauderet, secuti sæculum evange- lica solveretur, ut ad communicationem temere pro- silirent, sed traheretur diu poenitentia, et rogaretur dolenter paterna clementia, et examinarentur causæ et voluntates et necessitates singulorum : Libellatici interim admittentur, sacrificatis in exitu subveni- retur. » Atque hæc ut ad Cornelium perlata sunt,

« et ipsè, addit Cyprianus, cum plurimis coepiscopis habito consilio, in eamdem hõbiscum sententiam pari gravitate et salubri moderatione consensit : » cujus deinde decreto totus etiam orbis christianus adque- vit (*Euseb., H. E., lib. vi, cap. 43*). Ut autem regulari haberent episcopi qua, et de criminum gravitate et de idonea pœna judicarent, libellum quoque confe- cerunt, et ubi, inquit Cyprianus, singula placitorum capita conscripta essent, » ejusque exemplum ad omnes episcopos missum est : in quo initium agno- scere licet poenaliu canonum, quos in certum volu- men relatos (*V. Morin. de Pœn. in App., p. 3*) poste- ritas celebravit. Causa postea acta est Jovini et Ma- ximi episcoporum, quos jam de sententia collegarum novem damnatos constabat, cum illa ob crimina, tum quod inanibus diis thus adolevisent (*Cypr. Epist. LV*). Aderat autem cum his et Privatus Lambe- sitanus jam pridem a Donato episcopo notatus. Porro omnes iterum rejecti, et in externorum numero ha- biti : quod scilicet nullo poenitentis animi indicio ; nulla emendatæ vitæ significatione adfuit in Eccle- sias sibi aperuissent : par Felicissimi et presby- terorum, qui ei adhæserant, ratio fuit. Nam eum Cyprianus « hostem Christi appellat (*Ibid.*) non no- vum, sed jam pridem ob crimina sua plurima et gra- vissima abstentum, et non tantum mea, sed et plu- rimum coepiscoporum sententia condemnatum. » Idemque et de Felicissimo et de presbyterio ejusdem quæ gesta essent, ad clerum Romanum se perscrip- sisse testatur (*Epist. XLII*) ; ac Novatum illi primis « omnium sacerdotum voce damnatum (*Epist. XLII*) » tradit. Auditos eos in concilio ; exploratum est (*Epist. XLII*) ; sed cum sententiam Patres prolaturi essent, Felicissimus latitavit, ac Romam demum cum sociis transmisit (*Pacian., Epist. III*).

VII. Jam vero ab horum adventu omnia Romæ turbata, et gravis admodum calamitas Ecclesiæ in- cubuit. Novatus præ cæteris fuit tum Cypriano Teste (*Epist. 49*), « fax et ignis ad conflanda seditio- nis in- cendia, turbo et tempestas ad fidel faciendâ naufraga, hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. » Fuerat paulo ante Cornelii competitor Novatianus, presbyter Ecclesiæ Romanæ, doctrina magis, quam virtute clarus, ac suffragiis præteritis acceptam repulsam ægre ferebat. Ad hujus familiaritatem cum se Novatus applicuisset, et Cornelio iratum ac nova molientem videret, facile hominem impulit, ut criminibus multis in Cornelium per ca- lumniam malitiamque conflictis, ipse in pontificatum invaderet, et sectatores etiam suffragatoresque non paucos inveniret, quorum in numero confessores quoque aliquot exstiterent. De hoc tumultu, deque nefario Novatianorum dissidio cuncta ad Cyprianum litteris multorum perlata sunt ; nec defuere epistolæ ab ipsis schismaticis, qui Cornelium mendacis quam plurimis onerabant, cum hic contra modestissimas de se litteras misisset (*Epist. 42*). Episcopi ob eam rem frequentissimi ex Africa Carthaginem conve- nerunt, et Cypriano auctore Caldonium et Fortunatum

collegas Romam legandos censuere, qui de facto A
 presentes inquirerent, et quæ comperissent, quam
 celerrime renuntiarent. Ex horum denique relatione,
 simul et testimonio episcoporum duorum Stephani
 et Pompeii, qui Romæ adfuerant, cum omnium consensu pontificatus Cornelio delatus est; tota Africa
 unum Cornelium legitimum episcopum agnovit, et
 Novatianum pari conspiratione rejecit. Rejetti item
 Novatiani legati eorumque libelli, interdictumque, ne
 uspiam populo legerentur. Cæterum non hoc satis
 Cypriano fuit: sed operam etiam in eo posuit, ut
 confessores, quos Novatianus Romæ deceperat, ad
 Ecclesiam Corneliumque reduceret. Itaque ad Corneli-
 um scribens (*Epist.* 13): « Et religiosum, inquit,
 « nobis et necessarium existimavit, frater charissime,
 « ad confessores, qui illic sunt, et Novatiani ac No-
 « vati obstinatione et pravitate seducti de Ecclesia
 « recesserunt, litteras breves facere, quibus eos
 « pro affectione mutua convenirem, ut ad matrem
 « suam, id est Ecclesiam catholicam, revertantur. »
 Nec vero Cyprianus operam perdidit; misso enim
 simul libello, quem de unitate Ecclesiæ scripserat,
 et hoc et litteris suis effecit, ut errorem agnoscerent
 suum, et schisma detestati veniam a Cornelio pacemque
 implorarent. Reditum eorum fuse describit ipse
 Cornelius in Epistola ad Cyprianum (*Epist.* 46 *inter*
Cypr.), sciens nominatim Maximum, presbyterum,
 Urbanum, Sidonium, Macarium, quibus illi ad profes-
 sionem usi erant his nunciis quam lætatus tum sit
 Cyprianus, litteræ ejus ad confessores declarant
 (*Epist.* 51). « Lectis, inquit, litteris vestris, fratres
 « charissimi, quas ad me de vestra regressione, et
 « de ecclesiastica pace ac fraterna reintegratione fe-
 « cistis in tantum me lætatum esse confiteor, in quan-
 « tum fueram et ante lætatus, quando confessionis
 « vestræ gloriam comperi, et militiæ vestræ coeles-
 « tem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi.
 « Nam et hæc fidei et laudis vestræ alia confessio
 « est, unam esse Ecclesiam confiteri, nec alieni er-
 « roris vel potius pravitatis participem fieri, repetere
 « eadem castra, unde prodisti, unde ad gerendum
 « prælium et adversarium subigendum fortissimis
 « viribus prosilistis. »

VIII. Africam interea peragrabant legati, quos
 Novatianus tamquam urbis episcopus submiserat, D
 Maximus presbyter, Augendus diaconus, Machæus et
 Longinus, de quibus scribens ad Cornelium gravissime
 queritur Cyprianus (*Epist.* 41). « Ac ne, inquit, eo-
 rum furens audacia umquam desisteret, hic quoque
 « in schismatis partes Christi membra distrahere,
 « et catholice Ecclesiæ corpus scindere ac laniare
 « nituntur, ut ostiatim per multorum domos, vel
 « oppidatim per quasdam civitates discurrentes ob-
 « stinationis suæ et erroris sui sibi quærunt comites. »
 Vix tamen illi quidquam proficiebant, et hoc illis
 responsum Episcopi passim dabant: « Ut pernicioso
 « dissensione et concertatione deposita, impietatem
 « esse scirent matrem deserere, et agnoscerent at-
 « que intelligerent, episcopo semel facto, et collega-

rum ac plebis testimonio et judicio comprobato,
 « alium constitui nullo modo posse. » Quare spererum
 novarum amissa, cum se etiam in omnium bonorum
 odium incurrisse intelligerent, Africa tandem ex-
 cesserunt. Verum ejusmodi hominum peste haud diu
 ecclesiæ Africanæ carere licuit; brevi enim lega-
 tionem a Novatiano alii acceperunt, quos inter Nova-
 tus fuit omnium scelerum maculis notatissimus, qui
 et in Africa et Romæ schismatis auctor fuerat: De
 his statim ad Cyprianum Cornelius scripsit (*Epist.*
 48 *inter Cypr.*), et Nicephorum acolythum prætera
 misit, qui cum delegatorum moribus totaque factione
 certiores faceret. Itaque Cyprianus ea edoctus, epi-
 scopos omnes de singulorum sceleribus admonuit,
 deinde ex eorum consilio laterculum ad Cornelium
 B exaravit, in quo episcoporum Africanæ Catholicorum
 nomina scripta essent (*Epist.* 54), ut quos in ea serie
 non inveniret, externos eos et schismaticos haberet:
 quales deinde legati illi alicubi constituerunt.

IX. Anno jam vertente, cum Deciorum crudelitas
 in Christianos nondum detumisset, nunciatum re-
 pente est et ipsos extinctos, et eorum loco C. Vibium
 Gallum cum Volusiano filio imperare, de quorum
 honore non mediocriter gavisos esse Afros, nemo du-
 bitet. Indidem enim fuisse, atque in insula Meninge,
 quæ postea Girba dicta est, nati esse feruntur (*Viet.*
id epist.). Et exstat Tunete inscriptio, quæ opus pu-
 blicum illic ab eis restitutum testatur (*Maff. M. V.*
p. 459, n. 2).

ANNUS. CCLII.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consulatum susceperunt C. Vibius Trebonianus Gal-
 lus Aug. iterum, C. Volusianus Cæsar, cum in Mæsia
 essent, unde, sædere cum Gothisicto, Romam anno
 inchoato venerunt. Inde Novatianus ut alias passim
 ecclesias, sic Africanas et legationibus et litteris per-
 vertere nitentur. Itaque ad Antonianum quoque epi-
 scopum Numidicum scripserat, ut ad sectam suam
 pertraheret; eumque, multa in Cornelium probra
 mentitus, pene commorat. Sed cum is ante ad Cy-
 prianum de illis criminationibus retulisset, consilium-
 que ejus exspectasset, egregiis Cypriani litteris (*Epist.*
 52), confirmatus, Novatianum repulit, et eam esse
 Ecclesiam catholicam agnovit, cui Cornelius præ-
 esset. Nam Cyprianus et quam legitima esset Cornelii
 auctoritas, diserte ostenderat, et quanto idem con-
 silio lapsos in Ecclesiam reciperet, accurate decla-
 raverat: tum Novatianum vi atque fraude pontificatus
 honorem sibi vindicare, et lapsos omnes ac scelere
 quolibet obstrictos contra divinarum Litterarum docu-
 menta rejicere ad perpetuum inutilemque luctum, mi-
 rifice demonstraverat. Cujus etiam querelæ illæ fue-
 runt, mitissimi animi et commune bonum spectantis
 indices: « O frustrandæ, inquit, fraternitatis irrisio, O
 « miserorum lamentantium et amentiam caduca
 « deceptio, O hæreticæ institutionis inefficax et van-
 « traditio! hortari ad satisfactionis penitentiam et
 « subtrahere de satisfactione medicinam, dicere
 « fratribus nostris: Plange et lacrymas funde et

« diebus ac noctibus ingemisce, et pro abluendo et A
 « purgando delicto tuo largiter et frequenter operare,
 « sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris quæ
 « cumque ad pacem pertinent facies, sed nullam
 « pacem quam quæris accipies. »

II. Jam vero qui Antonianum in Numidia perdere non potuerunt, gravius iidem facinus Carthagine aggressi sunt. Reducto enim in Africam Maximo, cujus prima legatio vana fuerat, eum factionis suæ, episcopum Carthaginensem constituerunt. Quam adversarii audaciam Cyprianus sic contemnendam duxit, ut de eo facto ne ad Cornelium quidem statim quidquam perscribendum existimaret. Nam aliquanto post, ad eundem, litteris alia de re missis, sic de Maximo mentionem intulit (*Epist.* 55). « Pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos a Novatiano B
 « legatum missum, atque a nostra communicatione
 « rejectum, nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum
 « dicitur. Nec tamen hoc tibi scripseram, quando
 « hæc contemnuntur a nobis. » Cæterum præter Maximum ex eorumdem legatorum numero episcopus in Africa a Novatianis factus est Nicostratus quoque, de quo Cyprianus ait (*Epist.* 49): « Quomodo assumit
 « sibi regendæ aut gubernandæ Ecclesiæ curam,
 « qui spoliavit et fraudavit Ecclesiam Christi? » Quippe hic, cum diaconus esset Ecclesiæ Romanæ,
 « ecclesiasticis pecuniis sacrilega subtractis, et
 « viduarum ac pupillorum depositis denegatis » infamis, Urbe profugerat, et hæc ad pontificatum Novatianorum præclara in Africam merita attulerat. Hæc autem omnia Novato, auctore fiebant, quem Cyprianus C
 « procellæ ac turbini comparabat (*Ibidem*), quod et quies
 « esse inciperet, unde recessisset, et quo accederet
 « tempestas illic turbulenta concitaretur. Omnia sane
 « cum Romæ esset, modo turbaverat, et in Africa jam
 « iterum in Ecclesiam irruerat.

III. Inter hæc Cyprianus de recta populi sui institutione laborans, opusculum illud pulcherrimum (*de Oratione Dominica*) emisit, quod tantopere Augustinus Hilariusque commendarunt. Nam et Pelagianos in eo antevergens refutasse videbatur, cum verba illa « Fiat
 « voluntas tua sicut in cælo et in terra, sic explicavit
 « (*pag.* 491. *Edit. Baluz.*): Non ut Deus faciat quod
 « vult, sed ut nos facere possimus, quod Deus vult.
 « Nam Deo quis obsistit, quominus quod velit faciat? D
 « sed quia nobis a Diabolo obsistitur, quominus per
 « omnia noster animus atque actus Deo obsequatur,
 « oramus et petimus ut fiat in nobis voluntas Dei,
 « quæ ut fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est,
 « ope ejus et protectione; quia nemo suis viribus
 « fortis est, sed Dei indulgentia et misericordia tutus
 « est. » Porro ipsa precandi formula, quam explanat, ab ea, quam nunc usurpamus, aliquantulum differet; extrema enim sunt hujusmodi: « Et remitte
 « nobis debita nostra, sicut et nos remittimus debitoribus nostris; et ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo, amen. » Ipsum autem malum de omni malorum genere accepit, non ut Græci ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. « In novissimo, inquit, poni-

mus, sed libera nos a malo, comprehendentes ad-
 « versa cuncta, quæ contra nos in hoc mundo mo-
 « litur inimicus. » Illud etiam admonens, in supplicando quam intenti precibus esse debeamus, simul antiquos sacrificii ritus nos docet (*p.* 504. *Ibid*): Co-
 « gitatio, inquit, omnis carnalis et sæcularis abscedat
 « nec quidquam tunc animus, quam id solum cogitet
 « quod precatur. Ideo et sacerdos ante orationem
 « præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo
 « *Sursum corda*; ut dum respondet plebs: *Habemus
 « ad Dominum*, admoneatur nihil aliud se, quam
 « Dominum cogitare debere. » Sacrificiis demum
 « quoties adessent, modeste se gerere, ac prope tacite
 « precari jubebat (*p.* 495. *Ibid*). « Et quando, inquit,
 « in unum cum fratribus convenimus, et sacrificia
 « divina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ
 « et disciplinæ memores esse debemus, non passim
 « ventilare preces nostras inconditis vocibus, nec
 « petitionem commendandam modeste Deo tumul-
 « tuosa loquacitate jactare: quia Deus non vocis,
 « sed cordis auditor est. »

IV. Pascha jam erat, quod hoc anno actum est III idus apriles, cum litteras Cyprianus accepit a sex episcopis qui Capsam forte convenerant, ut novum episcopum consecrarent. Capsam utique Byzacenam quæ tum in Proconsulari censebatur, quod nondum ea provincia a Carthaginensi avulsa præsidem suum accepisset. De Capsa enim Numidica sermonem non esse manifestum est. Cum infra Cyprianus proconsulem commemoret, cui profecto Numidia non parebat. Causa autem superius scribendis hæc episcopis fuerat, quod superius episcopus ad eos retulisset, fasne esset ad communicationem admittere Christianos tres, Ninum, Clementianum et Florum, qui multa et gravia pro Christo perpassi, vi quidem tormentorum subacti fuerant, « et de gradu gloriæ, ad quam ple-
 « na fidei virtute tendebant, diutinis cruciatibus
 « exciderant, sed tamen post hunc gravem lapsum
 « non voluntate, sed necessitate susceptum a poeni-
 « tentia agenda per hoc triennium, » non destituerant (*Cypr. Epist.* 53). Enim vero episcopi illi Cyprianum consulendum censuerunt, et ab eo præterea postulandum, ut de tota controversia judicium collegarum in concilio requireret. At Cyprianus, cum synodus in mensem proximum indicta esset, ne illi diutius hærerent, quid ipse de ea re sentiret, maturius aperuit: « Et quidem, inquit, quod ad mei animi
 « sententiam pertinet, puto, his indulgentiam Domini
 « non defuturum, quos constat stetisse in acie nomen
 « Domini confessos esse, violentiam magistratum et
 « populi furentis incursum immobilis fidei obstina-
 « tione vicisse, passos esse carcerem, diu inter mi-
 « nas proconsulis et fremitum populi circumstantis
 « tormentis laniantibus, ac longa iteratione crucian-
 « tibus repugnasse: ut quod in novissima infirmitate
 « carnis subactum videtur, meritorum præcedentium
 « defensione relevetur; et sit satis talibus gloriam
 « perdidisse, non tamen debere nos eis et veniæ
 « locum claudere, atque eos a paterna pietatē, et a

« nostra communicatione privare, quibus existima-
 « mus ad deprecandam clementiam Domini posse
 « sufficere, quod triennio jugiter ac dolenter, ut
 « scribitis, cum summa penitentiae lamentatione
 « planxerunt. » Sic Cyprianus severitatem illam
 Novatianeam temperabat, quae Numidicis episcopis
 id temporis prope aridire videbatur. At nihilominus
 se de illa quaestione ad patres relaturum pollicitus
 est, simul atque Carthaginem se contulissent. « Quo-
 « niam tamen, inquit, scripsistis, ut cum pluribus
 « collegis de hoc ipso plenissime tractem, et res
 « tanta exigit majus et impensius de mettorum col-
 « latione consilium, et nunc omnes fere inter Pas-
 « chae prima solemnitas apud se cum fratribus demo-
 « rantur, quando solemnitati celebrandae apud suos
 « satisfecerint, et ad me venire coeperint, tractabo
 « cum singulis plenius, ut de eo, quod consulistis
 « figatur apud nos, et rescribatur vobis firma sen-
 « tentia multorum sacerdotum consilio ponderata.

V. Haec concilio idus matris initium attulere (*Cyp. Epist. 55*), cui adfuerunt episcopi sexaginta sex. Convocandi autem non una causa fuerat: nam praeter superii controversiam, quam ex Cypriani sententia synodus diremisse putanda est, litterae a Fido fratre venerant adversus Therapium collegam plenae querelarum, quod is Victori quondam presbytero, et antequam poenitentiam plenam egisset, et Domino Deo, et in quem deliquerat, satisfecisset, immaturo tempore et praepropera festinatione pacem dedisset (*Idem Epist. 59*). Litteris autem in concilio perlectis, displicuit Patribus, et recessum esse a decreti auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactionis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente, ac necessitate cogente, pax ei concederetur. Et poterat Therapius facile de ea re Cyprianum consulere: erat enim Bullensis episcopus in provincia proconsulari. Caeterum acerbi nihil contra eum sancitum est. « Librato, inquit Cyprianus, « apud nos diu consilio, satis fuit oburgare Therapiam « collegam nostrum, quod temere hoc fecerit, et « instruxisse, ne quid tale de caetero faciat. Pacem « tamen quomodo cumque a sacerdote Dei semel datam « non putavimus auferendam, ac per hoc Victori communicationem sibi concessam usurpare permisimus.

VI. Exinde Fidi ejusdem de Baptismo infantium sententia proposita est, existimantis, « Intra secundum vel tertium diem, quo nati sint, constitutos « baptizari non oportere, et considerandam esse legem circumcisionis antiquae, ut intra octavam diem eum, qui natus est, baptizandum et sanctificandum non putaret. » Sed in illo episcoporum conventu nemo fuit, qui veterem circumcisionis consuetudinem in Baptismi diebus designandis valere aliquid aut praescribere posse existimaret, rescriptumque Fido est concilii nomine: « Haec fuit in concilio « nostra sententia, a Baptismo atque a gratia Dei, « qui omnibus misericors et benignus et pius est, « neminem per nos debere prohiberi. Quod cum « circa universos observandum sit atque retinendum,

« tum magis circa infantes ipsos et recens natos ob-
 « servandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra ac
 « de divina misericordia plus merentur, quod in pri-
 « mo statim nativitatis suae ortu plorantes ac fientes
 « nihil aliud faciunt, quam deprecantur. » Ex eodem
 hoc responso morem tum fuisse discimus, ut qui
 Baptismo adessent, infantem oscularentur. Nam cum
 Fido objecisset: « Vestigium infantis in primis par-
 « tus sui diebus constituti mundum non esse, quod
 « unusquisque nostrum adhuc horreat exosculari;
 « *reposuere patres*: ne hoc quidem ad celestem
 « gratiam dandam impedimento esse oportere. Scrip-
 « tum est enim, *omnia munda mundis* (*Ad He. c. 1.*
 « *n. 15*). Nec aliquis nostrum id debet horrere quod
 « Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans a
 « partu novus est, non ita est tamen, ut quisquam
 « illum in gratia danda atque in pace facienda horrere
 « debeat osculari, quando in osculo infantis unus-
 « quisque nostrum pro sua religione ipsos adhuc re-
 « centes Dei manus debeat cogitare, quas in homine
 « modo formato et recens quodam modo exoscula-
 « mur, quando id quod Deus fecit, amplectimur. »
 Memorat saepe eandem epistolam Augustinus, qui et
 ejus auctoritate usus est, ut veterem Ecclesiae doctrinam
 de peccato originali tueretur (*Serm. 291, c. 20*).
 Dum haec autem in concilio agerentur, Privatus Lambesitanus,
 quem saepius ante damnatum diximus, tanta audacia fuit ut iterum ad concilium aspirare
 non dubitavit, nec solus, sed gregalium suorum stipatus
 manu. Resistere tamen episcopi, nec quemquam
 admittendum censuerunt. Absoluto demum concilio,
 scripsisse Cyprianus videtur Epicteto episcopo et
 populo Assuritano (*Epist. 64*), ut Fortunatianum, qui
 jam sacificationis impiae causa dejectus pontificata
 honorem usurpare audebat, constanter repodiarent.
 « Quae, inquit, res constrixit me, primo propter
 « ipsum, qui miser vel diaboli tenebris in totam ex-
 « caecatus, vel quorundam sacrilega persuasione
 « deceptus, cum debeat satisfacere et ad Dominum
 « exorandum diebus ac noctibus lacrymis et orationibus
 « et praecibus incumbere, audet sibi adhuc sacerdotium,
 « quod prodidit, vindicare, quasi potest
 « aras diaboli accedere ad altere Dei fassit; aut non
 « majorem in se iram et indignationem Domini in
 « die iudicii provocet, qui cum fidei et virtutis dei
 « fratribus esse non potuerit, perfidiae et audaciae et
 « temeritatis magister existat. » Tum quae praestare
 ipsis deberent exponens, addit. « Quod si Fortunatianus
 aut immemor criminis suis per diaboli caecitatem,
 aut minister et servus diaboli factus ad
 « decipiendam fraternitatem in hoc suo furore per-
 « manserit, vos quantum potestis elaborate, et in
 « hac caligine diaboli saevientis fratrum mentis aber-
 « rore revocate, ne alienae dementiae facile consecuti-
 « ant, ne se desperatorum delictis participes faciant,
 « sed teneant integris salutis suae et integritate
 « conservatae a se et custoditae perpetuum tenorem. »
 Quia vero lapsorum etiam magnus ubique numerus
 erat, sua his quoque monita tradere voluit. « Lapsi

« vero inquit magnitudinem delicti sui cognoscentes
 « deprecando Domino non recedant, nec Ecclesiam
 « catholicam, quæ una et sola est, a Domino consti-
 « tuta derelinquant; sed satisfactionibus immorantes
 « et Domini misericordiam deprecantes ad Ecclesiam
 « pulsent, ut recipi illic possint, ubi fuerant, et ad
 « Christum redeant, a quo recesserunt. »

VII. Episcopi interea ad ecclesias suas redierant:
 sed Privatus, hæreticus, et tota Felicissimi factio
 Carthagini incubabat. Ibi repulsam, quam a concilio
 tulerant, ultiori, episcopum e secta sua Cypriano
 opponunt: is fuit Fortunatus, e numero quinque
 presbyterorum, quos Cyprianus jam diu adversarios
 habebat, qui rem Cornelio sic narrat (*Epist.* 55):
 « Venerat, inquit, cum Privato et Felix quidam,
 « quem ipse extra Ecclesiam in hæresi pseudoepi-
 « scopum olim constituerat, sed et Jovinus et Ma-
 « ximus comites cum Privato, probato hæretico, ad-
 « fuerunt ob nefanda sacrificia et crimina in se
 « probata; sententia novem episcoporum collegarum
 « nostrorum condemnati, et iterato quoque a pluri-
 « bus nobis anno priore in concilio abstenti. Cum
 « his autem quatuor junctus est et Repostus Tubur-
 « nicensis, qui non tantum in persecutione ipse ce-
 « cidit, sed et maximam partem plebis suæ sacri-
 « lega persuasione dejecit. Hi quinque cum paucis
 « vel sacrificatis vel male sibi consciis Fortunatum
 « sibi pseudoepiscopum cooptarunt, ut criminibus in
 « unum convenientibus talis esset scilicet rector,
 « quales illi qui reguntur. » Cæterum factio ante jacta-
 « verat, adfuturos viginti quinque episcopos de Numi-
 « dia, qui sibi episcopum facerent. « Quo in mendacio
 « suo, addit Cyprianus, postea quam quinque solis
 « convenientibus naufragis et a nobis abstentis, de-
 « tecti sunt atque confusi, Romam cum mendaciorum
 « merce navigaverunt; quasi veritas post eos navigare
 « non posset, quæ mendaces linguas rei certæ proba-
 « tione convinceret. » Solatio autem Cypriano fuit, tan-
 « tam apud eos etiam malorum penuriam fuisse, ut ad
 « illos nec de sacrificatis nec de hæreticis viginti quin-
 « que colligi possent. Quod mirum est, horum factio
 « plane a Novatianis dissidebat, quibus Maximus præ-
 « erat. Aditum illi ad Ecclesiam pœnitentibus interclu-
 « debant, hi contra se omnes admittere et pœnam cuique
 « condonare jactabant. « Datur opera, scribebat Cypria-
 « nus ad eundem Cornelium, ne satisfactionibus et
 « lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera
 « lacrymis abluantur. Pax vera falsæ pacis mendacio
 « tollitur, salutaris sinus matris noverca intercedente
 « præcluditur, ne de pectore atque ore, lapsorum fle-
 « tus et gemitus audiat. Compelluntur adhuc insti-
 « per lapsi ut linguis atque ore quo in Capitolio ante
 « deliquerant, sacerdotibus convicium faciant, con-
 « fessores et virgines et justos quosque fidei laude
 « præcipuos atque in Ecclesia gloriosos contumeliosis
 « et maledicis vocibus prosequantur. » Sed hoc sem-
 « per hæreticorum proprium fuit, ut modum nescirent,
 « quem catholica Ecclesia servans magistram se verita-
 « tatis altricemque virtutis ostendit.

VIII. Ut Romam Felicissimus cum aliquot factionis
 antesignanis pervenit, quamquam semet jam a Cor-
 nelio rejectus fuerat, instabat tamen pro Fortunato
 suo, falsa multa contra Cyprianum in vulgus sparge-
 bat, metum Cornelio incutere conabatur, ut Ecclesia
 Romana sectæ suæ patrocinium suscipere. Fuitque
 vicillius tanta et tam vehemens furor, ut Cornelii ani-
 mum prope labefaceret; quem propterea Cyprianus
 epistola confirmare aggressus est. « Sedenim, inquit,
 « lecta tua alia epistola, frater, quam primis litteris
 « subjunxisti, satis miratus sum, cum animadvertis-
 « sem, te minis atque terroribus eorum, qui vene-
 « rant, aliquantum esse commotum, cum te, secundum
 « quod scripsisti, aggressi essent, cum summa despe-
 « ratione comminantes, quod si litteras, quas attu-
 « lerant, non accepisses, publice eas recitarent et
 « multa turpia ac probrosa et ore suo digna profer-
 « rent. » Post quæ pulchre admodum de episcoporum
 officiis multa disserit, et se factionis illius apertum
 contemptorem profitetur. « Quæ, inquit (*ibid. Epist.*
 « 55), sui elatio est, quæ comminantium tumens et
 « inflata et vana jactatio, illic absentem minari, cum
 « hic me habeant in potestate presentem? Convicia
 « eorum quibus se et vitam suam quotidie lacerant,
 « non timemus; fustes et lapides et gladios, quos
 « verbis parricidalibus jacitant, non perhorresci-
 « mus. » Exinde Cornelius, si forte Felicissimum et
 reliquos Fortunati legatos subtimebat, lectis Cy-
 priani litteris, et clero quoque audiente recitatis,
 omnes eorum conatus retudisse putandus est. Fortu-
 nato certe nihil in Africa successit ex sententia. Nam
 de toto illò impiorum grege scribit Cyprianus. « Quia
 « conscientiam suam norunt, nec nos audent adire,
 « aut ad Ecclesiæ limen accedere, sed foris per pro-
 « vinciam circumveniendis fratribus et spoliandis per-
 « errant, et omnibus jam satis noti, atque undique
 « pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos navi-
 « gant. Neque enim potest illis frons esse ad nos acce-
 « dendi, aut apud nos consistendi, cum sint acerbis-
 « sima et gravissima crimina, quæ eis a fratribus
 « ingeruntur. » At multi contra, qui Maximo aut For-
 tunato adhæserant, schisma detestati ad Ecclesiam
 redibant. Quos Cyprianus, ne miseri foris perirent,
 vel indignante interdum populo, facilius admittebat.
 « O si posses, scribebat Cornelio, frater charissime,
 « istic interesse nobiscum, cum pravi isti et perversi
 « de schismate revertuntur! videres, quis mihi labor
 « sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut ani-
 « mi dolore sopito recipendis malis curandisque con-
 « sentiant. Namque ut gaudent et lætantur, cum to-
 « lerabiles et minus culpabiles redeant, ita contra
 « fremunt et reluctantur, quoties inemendabiles et
 « protervi, et vel adulteris vel sacrificiis contami-
 « nati, et post hæc adhuc insuper et superbi, sic ad
 « Ecclesiam remeant, ut bona intus ingenia corrup-
 « pant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, ut tales
 « patiantur admitti. »

IX. Hæc Cyprianus, hæc cæteri per Africam epi-
 scopi pacis pietatisque obibant munia, cum jam no-

men christianum rursus in discrimen vocari cœperat. Nam Gallus imperator, cum Hostiliano, Decii filio sublato, et Volusiano Cæsare dicto Augusto bella composuisset, Romæ etiam ac per Italiam pacata omnia essent, Decianam crudelitatem imitatus, lata contra Christianos lege, vexari eos ubique et capite damnari iusserat. Cujus consilii ineundi ea fuisse causa putatur, quod pestilentia tum orbis Romani provincias plerasque vastante, cum sacrificia iis placandis indicta essent, Christiani superstitionem illam aversati, templis abstinerent. In eos nempe tota calamitatis culpa conjiciebatur, et una omnium vox erat, deos iratos Christianorum sanguine placari oportere. Itaque in Africa ipsa, cum Cyprianus ea ad Cornelium scribebat, quæ modo recensuimus, et Galli lex perlata, et magistratum edicta proposita jam fuerant. Quin etiam populus, cum in circo sederet, Cyprianum ipsum ad leonem denuo postulaverat. Qui jam divinitus quoque cognoverat (*Epist. 54*), « Diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito exurgere, pugnam non talem, qualis fuisset, sed graviolem multo et acriorem venire. » Ergo cum de omnium salute plurimum laboraret, episcopis in tanto illo periculo, quos potuit, convocatis, fuere autem quadraginta duo, quod tum in Ecclesia permagni momenti erat, de pace lapsis danda ad Patres retulit: auctorque illis fuit ut, ingruente prælio, instruerent inermes et in communi discrimine opem, quam poscerent, universis afferrent. « Obtemperandum est, » aiebat (*ibidem*), ostentionibus atque admonitionibus justis, ut a pastoribus oves in periculo non deserantur, sed grex omnis in unum congregetur, et exercitus Domini ad certamen militiæ cœlestis armetur. Merito enim trahebantur dolentium poenitentia tempore longiore, ut infirmis in exitu subveniretur, quandiu quies et tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas, et subvenire sero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, sed fortibus, pax necessaria est; nec morientibus, sed viventibus communicatio a nobis danda est; ut quos excitamus et hortamur ad prælium, non inermes et nudos relinquamus, sed protectione sanguinis et Corporis Christi muniamus: et cum ad hoc fiat Eucharistia ut possit accipientibus esse tutela, quos tutos esse contra adversarium volumus, munimento Dominiæ saturitatis armemus. » His porro atque aliis hujusmodi argumentis facile Cyprianus episcopos omnes in suam sententiam adduxit. Cumque idem omnes censuissent, placuit quoque ea de re ad Cornelium Pontificem maximum scribi, quem in eadem sententia esse arbitrabantur.

X. At Cornelius jam in certamine descenderat, cum ei litteræ Patrum Africanorum perferebantur. Urgente enim Galli imperatoris præsentia, certatim Romæ magistratus cladem Christianorum maturaverunt, primusque in Cornelium impetus fuerat, quem omnium ducem esse non ignorabant. Ac præclara ejus in repetitio illi terrore confessio Ethnicos admo-

nuisse videtur, ut tam invictum ducem a cæterorum oculis amoverent, et Centumcellas, ut vetus fama est, deportandum curarent. Eam certe multis laudibus extollit Cyprianus in ea epistola, quam exili statim præscripsit (*Epist. 56*): « Cognovimus, inquit, frater charissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, et confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus, ut in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes et socios computemus. » Tum eum ducem confessionis fratrum exstitisse gratulatur, et præcedendo gloriæ comites nactum esse et populum confessorem. Rogabat autem et de Novatiano quid factum esset: « Utrumne, inquit, jam deponit errorem? An vero, qui dementium mos est, ipsis bonis et prosperis nostris plus adactus est ad furorē, et quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis et zeli recrudescit insania? Nec vulnus suum miser curat, sed adhuc gravius et se et suos vulnerat, in perniciem fratrum lingua sua perstrepens, et faciendi venenatæ jacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ pravitate, quam sophiæ dominicæ lenitate pacificus, desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, interfector poenitentia, doctor superbiæ, veritatis corruptor, perditor charitatis? Agnoscitne jam qui sit sacerdos Dei, quæ sit Ecclesia et domus Christi, qui sint Dei servi, quos diabolus infestet, qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos jam subegit, aut gestit evellere, quos jam suos effecit. » Nec sane Christianorum in numero habitus ab Ethnicis Novatianus, intactusque quidquid sectatores ejus deinde commentis sint, multos perdere insiitit, perpetuus Ecclesiæ hostis. At Cornelii non multo post consummatum martyrium est xviii. kal. octobris, quem diem sexto post anno Cypriani quoque palma illustravit. Ut vero convenire licuit, Ecclesia Romana rursus aversata Novatianum, e sinu suo Lucium spectatæ virtutis presbyterum in Cornelii locum suffecit.

XI. Sub idem tempus Episcopi, concilio dimisso, ad ecclesias suas reversi sedulam operam lapsis recipiendis confirmandisque navabant: ut maculam illam, quam nuper sub Decio susceperant, in certamine denuo vocati, constanti confessione ac sanguine ipso eluere fortes aggredierentur. Inter eos studio et benevolentia erga omnes eminebat Cyprianus, qui non modo Carthaginienses suos benigne admittendo solabatur, et martyrii desiderio inflammabat, sed finitimas quoque civitates amore complectens, jure singulos, et cohortationibus ad constantiam excitare non desistebat: paratus quocumque excurrere, si etiam Carthagine abesse licuisset. Nam et Thibarim proficisci statuerat, quo eum oppidani invitaverant, nisi eum Ecclesiæ bonum domi manere coegisset. sed tamen quæ præsens Thibaritanis dicturus erat, præclaris litteris, quæ de Exhortatione martyrii inscribuntur, mirifice exposuit (*Epist. 56, c. Hieron. de Cypri. eloquentia Epist., 68, n. 10*). Pares ab eadem epistolas de eodem argumento esse missas ad alia

ciuitates, ad easque maxime quæ forte episcopum non haberent, litteræ ipsæ ad Thibaritanos indicare videntur, quæ propria temporum illorum et Christiano cuique apta documenta continent. Quæ inter illud commemorari maxime præstat, quod de fuga diserte tradit. « Nec quisquam, inquit, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis et spargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Ubi cumque in illis diebus unusquisque fratrum fuerit a grege interim, necessitate temporis, corpore non spiritu separatus, non moveatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens et latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est, cui Christus in fuga comes est. Solus non est, qui templum Dei servans, ubicumque fuerit, sine Deo non est. Et si fugientem in solitudine ac montibus latro oppreserit, fera invaserit, fames aut sitis, aut frigus affligerit, vel per maria præcipiti navigatione properantem tempestas ac procella submerserit, spectat militem suum Christus ubicumque pugnantem, et persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit, quod daturum se in resurrectione promisit. Nec minor est martyrii gloria non publice et inter multos periisse, cum pereundi causa sit propter Christum perire. Sufficit ad testimonium martyrii sui testis ille, qui probat martyres et coronat. » Hæc porro nota omnibus esse, maxime intererat, et qui hæc didicissent, sperabat Cyprianus, si forte quæstioni se impares crederent, et tormentorum metu trepidarent, fuga sibi eos consulturos, ne capti fidem violarent, nefariisque sacrificiis polluerentur.

XII. Postremæ exeuntis anni litteræ a Cypriano accepit Lucius Pontifex maximus, qui cum paulo ante, suscepto vix sacerdotio, in exilium actus esset, rediit jam ad Ecclesiam suam magna omnium lætitia remeauerat. Hæc nimirum ut Cyprianus rescivit, officii sui putavit esse, ut illi reditum gratularetur. « Et nuper quidem, inquit (*epist.* 58), tibi, frater charissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiæ suæ administratione confessorum pariter et Sacerdotem constituit divina dignatio. Sedet nunc non minus tibi et comitibus tuis atque universæ fraternitati gratulamur, quod cum eadem gloria, et laudibus vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini et largæ protectio, ut parcendo gregi pastor, et gubernandæ navi gubernator, et plebi regendæ rector adderetur; et appareret, relegationem vestram sic divinitus esse dispositam, non ut episcopus relegatus et pulsus Ecclesiæ deesset, sed ut ad Ecclesiam major rediret. » Sub finem ecclesiæ suæ studium erga eum commemorat, et certam martyrii spem facit: « Repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, fida obsequia charitatis expromimus, hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessan-

tes Deo Patri et Christo Filio ejus Domino nostro gratias agere et orare pariter ac petere, ut perfectus est atque perficiens, custodiat et perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam: qui et ad hoc vos fortasse revocavit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. Nam victima, quæ frater-nitati præbet exemplum et virtutis, et præsentibus debet fratribus immolari. »

ANNUS CHRISTIANUS CCLIII.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consulatum inierunt C. Vibius Volusianus Aug. iterum, M. Valerius Maximus. Vexatos rursus Romæ Christianos, Lucii martyrium declarat, quo Cypriani vaticinium impletum est. Lauream enim ille adeptus fertur nonis martiis, post quem Ecclesia Romana pontificatum Stephano detulit. Nec minus in Africa eodem tempore contra Ecclesiam sævitum esse, indicat Cypriani liber ad Demetrianum, sive is proconsul, sive proconsulis assessor fuerit, hostem certe christiani nominis acerrimum et crudelissimum, eundemque sophistam ineptum atque maledicum conviciatorem. In eo enim libro Cyprianus varia pœnarum genera, quas tum Christiani subirent, sic enumerat (*Ad Demet. p.* 516. *Voy. Bolland. t.* iv, *sept. p.* 289): « Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spoliatis, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis; nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio, et simpliciter ac veloci brevitate pœnarum. Admoues lanian-dis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis: excogitat novas pœnas ingeniosa crudelitas. » Nec vero alium in annum liber ille Cypriani referri potest, cum et Pontius (*In vita Cypr. n.* 7) scriptum ostendat post librum « de Oratione Dominica, » et Cyprianus ipse pestilentiæ tempus designet (*ad Demetr. p.* 508 et 514), quæ hoc anno Africam invasit. Nam veterem illam calumniam Demetrianus in primis renovabat, quidquid adversi usquam existeret, quamcumque respública calamitatem accepisset, Christianos jurè accusari, eorumque causæ; qui numina contemnerent iratos Deos pœnas violatæ majestatis ab omnibus mortalibus repetere. Quam utique calumniam Cyprianus eo libro refutare aggressus hoc anno est, qui maxime reipublicæ infaustus fore videbatur: Commemoratisque barbarorum incursionibus et sterilitate et fame, quibus malis jamdiu orbis Romanus afflictabatur, non Christianorum culpa, sed sceleribus Ethnicorum, quæ in dies crescebant; illa quoque adjecit (*Ibid. p.* 514): « Pestem et luem criminariis, cum peste ipsa et lue vel detecta sint vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia, et defunctis avaritia inhiat ac rapina. Idem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, et appetentes spolia mortuorum; ut

apparent, in ægritudine sua miseris ad hæc forsitan A
derelictos esse, ne possint dum curantur evadere. »

II. Enim vero si quid Ethnici adversus Christianos de credulitate sua in tanta ista omnium trepidatione remiserunt; at alius utique campis iis patuit, in quo virtus eorum excurrere cognoscique posset. « Erupit post modum, » inquit Pontius (*In ead. vita*, n. 9), « lues dira et detestabilis morbi vanitas nimia, innumeros per diem populos a sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi tremensis invasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium, exponere suos impie, quasi cum illo peste morituro etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Jacobant interim in tota civitate non jam copora, sed cadavera plurimorum, et misericordiam in se transeuntium contemplatione sortis mutua flagitabant. » Hic tum Carthaginis frequentissimæ urbis aspectus erat: nec in tanta hominum clade tamque miserabili squalore atque luctu, inter Ethnicos inveniebatur, qui curam suorum susciperet, opemque implorantibus subveniret. At non hæc Christiani spectare immisericordes potuere, aut tot miseris in illa inopia et solitudine vel alienissimos sine subsidio esse passi sunt: quos etiam Cypriani oratio ad summa illa pietatis et misericordiæ munia inflammaverat. Nam convocatam antea plebem egregiis Evangelii documentis instituerat: « Non esse mirabile (*Pont. in vita Cypriani*, p. 9), si nostros tantum debito charitatis obsequio foveremus: eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid Publicano vel Ethnico fecerit; qui malum bono vincens, et divinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit: qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet et hortatur, orarit » tum illa etiam addiderat: « Oriri Deus facit jugiter solem suum, et pluvias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibeas cuncta ista non suis tantum, sed etiam alienis; et qui se Dei etiam filium esse profitemur, cur non exemplum Patris imitatur? respondere nos decet natalibus nostris, et quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit, sed probari potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. » Quid plura? vel desides animi Cypriani verbis excitati, mirabili omnium juvandarum studio exercere. « Distributa sunt ergo, » inquit Pontius (*In vita*, n. 10), « continuo D
pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi, qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant, compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. »

III. Verum inter has curas animadvertens Cyprianus, haud deesse, qui magnitudine calamitatis abjecti conciderent, et quæ summo Dei omnium Domini consilio et voluntate fiebant, patienter tolerare, et æquo animo ferre nescirent: ne hos quidem oblitus, optimum ægritudinalium eorum remedium paravit, libro ad eorum institutionem prescripto, cui « de mortalitate » titulum fecit. Ostendere enim nisus est, permulta esse bona, quæ ex ipsa morte in Christia-

nos redundarent. « Quid affind », aiebat (*De mortal.*), in mundo quam pagna adversus diabolum quotidie geritur, quam adversus jacula ejus et tela conflictationibus assiduis dimicatur? cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressus est, cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua et molesta luctatio est. Obsessa mens hominis et undique diaboli infestatione valata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si avaritia prostrata est, exergit libido; si libido compressa est, succedit ambitio; si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia irritat, invidia concordiam rumpit, amicitiam ætus abscindit. Cogaris maledicere, quod divina lex prohibet, compellaris jurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur: et delectat hic inter diaboli gladios diu stare, cum magis concupiscendum sit et optandum ad Christum subveniente velocius morte propere? » Atque hoc ille primùm in bonis numerabat, tot malis carere, ævumque beatum atque eternum vita hac misera et caduca mutare. Sed illa etiam, quibus tum corpora afflictabantur, Christianis mala non esse docebat. « Hoc, » inquit (*Ibid.*), quod nunc corporis vires salutis influxum venter ericcerat, quod in faucium vulnere conceptus medullis ignis exæstuat, quod assiduis vomitu intestina quatuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes, vel aliquæ membrorum partes contagio morbida putredinis amputantur, quod per jacturas et damna corporum, prorumpente languore, vel debilitatur inaccessus, vel auditus obstruitur, vel coæatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus vastitatis et mortis inaccessi animi virtutibus congregari, quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter riuas generis humani stare erectum, nec cum eis, quibus spes in Deum nulla est, jacere prostratum. » Jam et tot mortes beneficii loco habendas esse contendebat. « Improvidi, » inquit (*Ibid.*, p. 155), « et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur, agnoscimus. Excedunt acce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis Antichristi minas et corruptelas et lupanaria non timeantes: pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentia atque innocentia præmium feliciter perveniunt: tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis, et munus cruciatuque carificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis et temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compellantur, ut redeant, Gentiles coguntur, ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens et copiosus exercitus robore « fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis, cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. » Hortatur postremo, ut mortem alacres contemnerent, et quo venturi essent læti cogitarent. « Patriam, » inquit (*Ibid.*), nostram Paradisum

computamus : parentes Patriarchas habere jam cepimus. Quid non properamus, et currimus, ut patriam, nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos carorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, et adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis et nobis in commune lætitia est! Qualis illis cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum æternitate vivendi quam summa et perpetua felicitas.

IV. Sic jam philosophari didicerat Cyprianus, et hæc sapientia, quam eloquentiæ junctam habebat, subsidio tum atque solatio multis mortalibus fuit. Late enim vagata pestilentia est, et provincias passim in annos plures modo remissior, modo gravior vexavit. Cæterum hoc anno Christiani, quos hinc lues terrebat, inde feralla principum edicta exanimabant, relevati ex parte sunt, depulso periculo, quod religioni eorum ac fidei conflabatur. Maio enim mense nuncii venere, Gallum et Volusianum a militibus sublato esse, eorumque loco C. Julium Æmilianum imperare, quem origine Maurum esse fama erat (*Vict. in epitom.*). Tertio autem aut quarto post mense, cum et hic ab exercitu occisus fuisset, nuntiatum est, imperium penes P. Licinium Valerianum esse, qui diu virtutis laude floruerat, ac tum Christianorum studiosissimus ferebatur. Mox et pestilentiae modus aliquis positus videtur : nam conventus ab eo celebratos apparet.

V. Sed tristis omnino causa erat, quæ Cyprianum ad clerum populumque convocandum impellebat. Litteras nempe ab episcopis Numidicis acceperat, barbaros magno numero in provinciam illam irrupisse, agros vastasse, captivos multos in his, et virgines in servitutum adduxisse. Rogabant autem episcopi illi numero octo et Cyprianum et totam ecclesiam Carthaginiensem, ut pecuniæ aliquid captivorum redimendorum causa suppeditarent. Exstant vero adhuc Cypriani ad eos litteræ, antiquam illam charitatem mutique amoris magnitudinem spirantes, quæ olim Christianos omnes tantopere commendabat; atque ex his quid Cyprianus, quid Ecclesia præstiterit, compertum habemus. Primum ut lecta epistola episcoporum fuit, fletum omnium et lamentationem fuisse, apparet. « Cum maximo, » inquit (*epist. 60*), « animi nostri gemitu et non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine de fratrum nostrorum et sororum captivitate fecistis. » Commiserationem autem benignitas illico ac liberalitas consecuta est, nam, ut addit Cyprianus, « omnia secundum litteras fraternitas cogitans et dolenter examinans, prompte omnes et libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei prœconi, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. » Summa autem collatæ

stipis fuere duo millia et quingenti scutati nummi. Sic enim Cyprianus designat : « Misimus, inquit, sestertium centum millia nummorum, quæ istic in ecclesia, cui de Domini indulgentia præsemus, cleri et plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt, quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. » Porro et illud Cyprianus episcopis notum esse voluit, quid quisque contulisset, et quare id vellet, præfatus est : « Ut autem, » ait, « fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, ut semper operantur, in mente habeatis in orationibus vestris, et eis vicem boni operis in sacrificiis et precibus repræsentetis, subdidi nomina singulorum; sed et collegarum quoque et consacerdotum nostrorum, qui et ipsi cum præsentibus essent, et suo et plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; et præter quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significavi et misi : quorum omnium secundum quod fides et charitas exigit, in orationibus nostris et precibus vestris meminisse debetis. » Quo in loco intelligimus, ecclesiarum ex Africanarum morem fuisse, ut si quæ usquam calamitas ecclesiam aliquam afflixisset, huic cæteræ communi studio quam possent opem afferrent. Sed in litteris Cypriani duo præterea admiranda sunt, primum quod postulationem episcoporum beneficii loco habuerit, alterum quod eos in auxilio implorando, quoties opus fuerit, ut numquam desides essent, commone fecerit. « Maximas, » inquit, « vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis, et tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis, ut offeretis nobis agros uberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de hac cœlesti et salutari operatione proveniunt. » Tum de periculo, quod eos urgere iterum posset, adjecit : « Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri, et fratres nostros Domini majestate protectos, ab ejus modi periculis incolumes reservari. Si tamen ad explorandam nostri animi charitatem, et examinandam nostri pectoris fidem tale aliquid acciderit, nolite cunctari nuntiare hæc nobis litteris vestris, pro certo habentes, ecclesiam nostram et fraternitatem istic universam, ne hæc ultra fiant, precibus orare : si facta fuerint, libenter et largiter subsidia præstare. »

VI. His defunctis officiis, Cyprianus e re christiana fore duxit, si animos jam misericordia commotos atque etiam tum calentes, libro de eo arguendo in lucem emisso, foveret magis atque inflammaret. Itaque sub idem tempus opusculum aureum edidit quod « *de Opere et Eleemosynis* » inscriptum est, summis eos laudibus prosecutus, qui benigne de bonis suis ecclesiæ suppeditarent, unde egentium inopiæ subveniretur. Ex quo etiam discimus, jam tum sacris in ædibus cavos stetisse cippos sive thesauros, in quos stipem quisque conjiceret : et morem item obtinuisse, ut panis et vinum ad sacrificium offerretur. Nam matronas quasdam, quæ hæc negligerent, sic perstringit (*De op. et elem. p. 569*) : « Locuples

et dives est et Dominicum celebrare te credis quæ A Corban omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis. » Fuisse etiam jam tum addictos singulis almæ urbis regionibus diaconos, qui egenorum nomina nossent, inopiamque levarent, credibile est. Certe in synodo, quam multis post annis sub Bonifacio actam accepimus (apud Hard. *Conc.* tom. II, p. 1082), cietur Gaudiosus « diaconus regionis quintæ : » ut exemplo urbis Romæ Cyprianus in primis diaconos, ejus modi creasse, iisque misero- rum e plebe curam detulisse putandus sit, quam sub presbyteris gererent.

ANNUS CHRISTIANUS CCLIV.

CYPRIANO, EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consules dicti Augusti. P. Licinius Valerianus iterum; P. Licinius Gallienus. His consulibus, quietæ B res Christianorum fuere; at respublica turbari barbarorum incursionibus cœpit, et defectione provinciarum periclitari. Africa tamen in officio manebat; nec ulla Ecclesiæ molestia, nisi a domesticis hostibus afferebatur. Ex his fuit opulentus quidam civis Carthaginiensis, assecla Felicissimi, qui conviciis Cyprianum quotidie appetebat, fingebatque in eum falsa multa et probrosa, auctorem eum omnium malorum appellans, et quam posset bonorum animos ab eo abalienans. Nomen huic erat Florentius Pupianus, quem Cyprianus « fratrem » vocat, quia Christianus erat; neque eum presbyterum aut episcopum fuisse, indicia ulla demonstrant. Multa enim vero a Pupiano patienter perpessus Cyprianus, ut ab eodem litteras quoque accepit irreligiosas plane atque maledicas, hominem tandem refutare aggressus est, epistola gravissima ad eum scripta, in qua et dignitatem auctoritatemque suam, quam ille infringebat, acriter tueretur, adversarium et schismatis patrocinatorem, extra Ecclesiam esse declarat. « Unde, » inquit (*Epist.* 69), « scire debes episcopum in Ecclesia esse, et Ecclesiam in episcopo; et si quis cum episcopo non sit, in Ecclesia non esse, et frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt, et latenter apud quosdam communicare se credunt, quando Ecclesia, quæ catholica et una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique connexa, et cohærentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata. » Ultima verba sunt : D « Habes tu litteras meas, et ego tuas; in die iudicii, ante tribunal Christi utrumque recitabitur. »

II. Alium habebat adversarium Cyprianus toti Ecclesiæ catholicæ infestum, Novatianum scilicet, qui longe jam plures, quam in Africa habuisset, extra Africam sectatores numerabat, nec e plebe solum, sed etiam e clero. Ex his facile princeps erat Martianus episcopus Arelatensis, multum indignantibus reliquis Galliarum episcopis, quos una professio Stephano Pontifici maximo catholica consensione jungebat. Quare ut multi apud Stephanum ipsum de ea re

questi fuerant (Cyprian. *epist.* 67), sic Faustinus episcopus Lugdunensis, qui et dignitatem ecclesiæ Carthaginensis nosset, et Cypriani doctrinam summa cum virtute conjunctam non ignoraret, ad hunc quoque adversus Marcianum scripsit, et ab eodem impetravit, ut ipse etiam graves omnino litteras et vehementes mitteret ad Stephanum, et loco movendum Marcianum, ac successore dato Ecclesiæ prospiciendum ostenderet. Pauca sane præfatus Cyprianus de Novatianorum duritie ac severitate implacabili, sic Stephanum aggreditur : « Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne ultra Marcianum pervicacem et superbum et divinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur a nobis abstentus, qui jampridem jactat et prædicat, quod Novatiano studens, et ejus pervicaciam sequens a communicatione se nostra segregaverit, cum Novatianus ipse quem sequitur, olim abstentus et hostis Ecclesiæ judicatus sit. » Tum hujus damnatione fusius commemorata, instare pergit : « Dirigantur, inquit, in provinciam et ad plebem Arelate consistentem a te litteræ, quibus abstanto Marciano alius in locum ejus substituatur, et grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus et vulneratus contemnitur, colligatur. » Denique et de episcopo suffecto commo- neri se maxime postulat : « Significa, » inquit, « plane nobis quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciamus, ad quem fratres nostros dirigere, et cui scribere debeamus. » Porro morem Cypriano gessisse Stephanus, et Marcianum deturbasse putandus est, neque enim vetera diptycha Ecclesiæ Arelatensis (apud Mabill. *Ann.* t. III, p. 432.) Marcianum referunt : Sed quis ei suffectus fuerit, minus liquet. At Cypriano ne hoc quidem satis fuit, sed Novatiano ipsi repugnandum duxit, ne latius malum disseminaretur, et opusculo, quod « ad Novatianam hæreticam » inscripsit, perversam ejus doctrinam et inexorabilem animum, divinarum Litterarum testimoniis usus, mire exagitavit.

III. Interea Hispanæ quoque ecclesiæ auctoritatem consiliumque Cypriani requirebant : Quo tempore episcopi ex Africa Carthaginem convenerant numero triginta sex (Cyprian. *epist.* 68). Ignotum erat nemini apud Hispanos, Basilidem episcopum ad legioem et Asturicæ, item Martialem episcopum Emeritæ, libellis idololatriæ commaculatos, et nefandorum scinorum conscientia victos loco excidisse. Itaque successores utriusque jam dati fuerant, Basilidi Sabinus, Martiali Felix, qui et ad Cyprianum legati venerant. Sed Hispanos turbabat dejectorum episcoporum ad- dacia veterem honorem sibi vindicantium : Nam ejus rei causa Basilides Romam etiam profectus fuerat, et « Stephanum, » ut Cyprianus testatur, « fefellerat, ut exambiret reponi se injuste in episcopatum, de quo fuerat jure depositus. » Nec minus fallaci usus erat Martialis, ut locum et ipse teneret, unde ejectus fuerat. Lectis igitur ecclesiarum litteris et

legatis in concilio auditis, rescripsit Cyprianus ex collegarum sententia, omnia ordine et jure gesta videri, nec Stephani auctoritate per dolum interposita, ambitiosorum abolita, sed cumulata esse delicta. Deinde utriusque complexus scelera, sic clerum et plebem ambarum ecclesiarum alloquitur: « Quapropter, cum, sicut scripsistis, fratres dilectissimi, et ut Felix et Sabinus collegæ nostri asseverant, atque alius Felix de Cæsar-augusta fidei cultor ac defensor veritatis litteris suis significat, Basilides et Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint, Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit, et se blasphemasse confessus sit, et episcopatum pro conscientia suæ vulnere sponte deponens ad agendam poenitentiam conversus sit, Deum deprecans, et satis gratulans, si sibi vel laico communicare contingeret: Martialis quoque præter Gentilium turpia et lutulenta convivia in collegio diu frequentata, et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud prophana sepulchra depositos et alienigenis conseputos, actis etiam publice habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriæ, et Christum negasse contestatus sit; cumque alia multa sint et gravia delicta, quibus Basilides et Martialis implicati tenentur, frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur; cum manifestum sit, ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum jampridem nobiscum et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus decreverit, ejusmodi homines ad poenitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. » His demum Cypriani et concilii ejus litteris evulsus Hispani scrupulus, qui eos stimulabat, repudiati quoque episcopi, quibus reditum ad honoris sui sedem interclusum esse constaret.

IV. At alia jam urgebat causa, ob quam Cyprianus provinciae præconsularis episcopos convocarat. Litteras enim a Numidicis episcopis acceperat, quibus sententiam ejus rogabant, « de iis qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiam catholicam, quæ una et vera est, venientes baptizari debeant. » Res enim illic in controversiam vocata tum esse ab iis videtur, qui morem cæterarum ecclesiarum norant, ac propterea antiquis Agrippini episcopi Carthaginiensis decretis standum non putabant. Enimvero eam opinionem Cyprianus animo imberbat, penitusque insitam habebat, sacrum Baptisma apud hæreticos et schismaticos, quod extra Ecclesiam essent, nullum esse posse. Itaque consuetudinis, quæ obtendebatur, vim levem atque imbecillam agnoscebat, et veritati cedere eam oportere affirmabat. Igitur ut ea quæstio in concilio agitari cœpit, qua erat apud omnes auctoritate, facile singulos in sententiam perduxit suam, rescriptumque est Numidicis episco-

pis in hæc verba (*Epist.* 70): « De qua re quamquam et ipsi illic veritatem et firmitatem catholicæ regulæ teneatis, tamen quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimatis, sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab antecessoribus nostris statutam et a nobis observatam vobiscum pari consensione jungimus, censentes scilicet, et pro certo tenentes neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse, cum sit Baptisma unum in sancta Ecclesia constitutum. » Et quæ deinceps. Vix concilium dimissum fuerat, cum eadem controversia ex Mauretania ad Cyprianum delata est. Quærebat nempe Quintus, episcopus Burugiatensis, quid sentiret « de his qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur. » Cui Cyprianus (*Epist.* 71): « Quid nuper, inquit, in concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris, qui aderant, censuerimus, ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. » Neque hoc contentus, multa addidit, quæ ad sententiam suam tuendam mirifice valere arbitrabatur. « Nescio etenim, » inquit, « qua presumptione ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent, eos, qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere; eo quod dicant unum Baptisma esse, quod unum scilicet ideo est, quia Ecclesia una est, et esse Baptisma extra Ecclesiam non potest. » Atque alia hujusmodi. Sub idem fortasse tempus ex eadem Mauretania Rogatianus episcopus Novensis apud Cyprianum de diacono suo quæstus erat, « quod immemor sacerdotalis loci, et officii ac ministerii sui oblitus, contumellis et injuriis eum exacerbasset. » Laudavit Cyprianus viri modestiam, qui queri de eo maluerit, quam auctoritate usus in eum animadvertere: Sed indulgentiæ tamen modum ponendum duxit. Oportet, » inquit (*Epist.* 65), « diaconum, de quo scribis, agere audaciæ suæ poenitentiam, et honorem sacerdotis agnoscere, et episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. » Et affert idem criminis vindicandi gravissimam causam. « Hæc sunt enim, » inquit, « initia hæreticorum, et ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositam superbæ tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi, et ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. »

V. Pacata vero tempora et disputandi otium res alias in controversiam adduxere, præterquam quod ipsa quæstio de Baptismo subdifficilis multis ac subobscura videbatur. Quapropter concilium iterum ante anni exitum cogi necesse fuit, ad quod episcopi advenire septuaginta et unus partim e provincia præconsulari, partim e Numidia. Multa vero in eo tum « prolata atque transacta, » testatur ipse Cyprianus (*Epist.* 72); sed duo potissimum sunt, quæ idem designat atque explicat; primum, de quo et in superiore concilio actum fuerat, « eos qui sint foris extra Ecclesiam tincti et apud hæreticos et schismaticos profanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad

Ecclesiam, quæ una est, venerint, baptizari oportere. Alterum est, « si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, et postmodum perfiti ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudo-episcopis et Antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, et contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi, cum revertuntur, ut communicent laici, et satis habeant, quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis exstiterint; nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere, quibus contra nos rebellaverint. » Porro caput utrumque communi concilii consensu sancitum constat. Sed de utroque etiam ad Stephanum Pontificem maximum potissime scribendum, et cum ejus, ut aiunt, gravitate ac sapientia conferendum censuerunt. Exstant synodi litteræ, in quibus eadem sancta dicuntur, et de epistolis etiam fit mentio quas ad Quintum in Mauretiam et ad episcopos Numidiæ scriptas superius indicavimus. « Baptismum autem, » inquit (*Ibid. epist., ad Stephan.*), « non esse, quo hæretici utuntur, nec quemquam apud eos, qui Christo adversantur per gratiam Christi posse proficere, diligenter nuper expressum est in epistola, quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauretania constitutum super ea re scripta est; item in litteris, quas collegæ nostri ad coepiscopos in Numidia præsidentes ante fecerunt: Cujus utriusque epistolæ exempla subdimus hic. » Cæterum illa maxime commemoranda sunt, quæ synodi litteræ postrema habent: Quippe manifestum inde fit, totam illam controversiam de Baptismo ad catholicæ professionis summam minime pertinuisse, et contraria sentientes æque Catholicos habitos esse. Scimus, » inquit, « quosdam quod semel imbiberint, nolle deponere, nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis et concordie vinculo quedam propria, quæ apud se semel sint usurpata retinere. Qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, quando habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus » (*V. Somier., in Anast. Bianch. t. II, p. 220*).

VI. His ad Stephanum litteris Cypriani et Patrum omnium nomine missis, dimissum concilium est. At episcopi ad ecclesias suas reversi, Africam totam contentionibus impleverunt: dissentientibus episcopis, qui in ecclesia sua Romanam consuetudinem invenerant, quorum e numero aliquos de ea re ad Stephanum scripsisse credibile est. Fuere etiam qui Cypriani testimonio doceri cuperent, eaque de causa, accuratas ad eundem litteras darent. In his eminenti ignotæ urbis episcopus Jubaianus, quem tamen Numidiæ primatem putare possis (*V. Schelsl. Ant. Eccl. t. II, p. 281*). Hunc Zonaras Jovinianum appellat: Cum ad eum deinde et ad coepiscopos ejus rescripsisse Cyprianus dicatur. Hic vero sic ad Cyprianum

A e provincia sua scripsit, ut exemplum quoque libelli adderet sive Roma accepti, sive in Africa emissi, quo in libello sententia ejus refutebatur. Quamobrem officii sui putavit esse Cyprianus, ut fusius Jubaiano rescribens, rationes quoque proferret, quibus adversariorum argumenta refelli arbitrabatur. Ejus enim responsum in omnium manus venturum intelligebat. Sed in quæstione, quæ tum subobscura erat, hoc in Cypriani animo insederat, ab hæreticis, quia mali essent, nihil boni proficisci posse: nec minus illis negatum esse, ut baptizarent, quam ut peccata absolvendo remitterent: vim vero ipsam Baptismi, quæ nihil a ministro penderet, minus considerabat. Hæc fere summa est epistolæ ad Jubaianum, quam tamen ipsam sic concludit; ut se disputare potius, B et sententiam suam tueri voluisse, quam prescribere quidquam ac definire significet. « Hæc ubi, » inquit, « breviter pro nostra mediocritate rescriptissimus, frater charissime, nemini præscribentes aut præjudicantes, quominus unusquisque episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. Nos, quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis et coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam et dominicam pacem tenemus. » Quia demum coequeverat, multos esse ex episcopis, secum non sentirent, multos, quid adversarium ferre non possent, ob eamque rem animorum aliquid factum esse dissidium, huic se malo remedium opposuisse testatur. « Servatur, » inquit, « a nobis patienter et leniter charitas C animi, collegii honor, vinculum fidei et concordia sacerdotii. Propter hoc etiam libellum nunc » de bono patientiæ, « quantum valuit nostra mediocritas permittente Domino et inspirante conscripsimus, quem ad te apro mutua dilectione transmissimus. » Exstat vero adhuc et hominum tentur manibus egregium sanctissimi viri opusculum, quod ita ille perscripsit, ut neminem omnino ex adversariis suis vel levissima significatione perstringeret, et quantum in ea virtute boni esset, omnibus cumulativissime explicaret.

ANNUS CHRISTIANUS CCLV.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Rursum consulatus penes Augustos fuit, consules D que processere Imp. P. Licinius Valerianus III. P. Licinius Gallienus II. At vero Stephanus Pontifex maximus Cypriani et Concilii ejus litteras jam acceperat, idemque cum presbyteris suis, et qui Romæ forte aderant, episcopis deliberabat, quo pacto rescriberet, totamque synodum Africanam a proposito deterreret. Testis enim erat Ecclesia Romana, antiquam sibi et perpetuam consuetudinem fuisse, ut quos ab hæreticis redeuntibus acciperet, iis poenitentia causa manus imponeret, Baptismo neminem ablucendo curaret. « Cum ergo, » inquit Vincentius Lirinensis (*in Common. c. 9*), « undique ad novitatem rei cuncti reclamarent, atque omnes quaquaversum sacerdotes pro suo quisque studio remitterentur:

tunc beatæ memoriæ Papa, Stephanus apostolicæ Sedis antistes cum cæteris quidem collegis suis, sed tamen præ cæteris restitit; dignum, ut opinor, existimans, si reliquos omnes tantum fidei devotione vinceret, quantum loci auctoritate superabat. Denique in epistola, quæ tunc in Africam missa est, his verbis sanxit. » Nihil novandum, nisi quod traditum est. « Intelligebat etenim vir sanctus et prudens, nihil aliud rationem pietatis admittere, nisi ut omnia, quæ fide a Patribus suscepta forent, eadem fide filiis consignarentur, nosque religionem non qua vellemus docere sed potius qua illa duceret, sequi oportere; idque esse proprium christianæ modestiæ et gravitatis non sua posteris tradere, sed a majoribus accepta servare. » Cæterum litteræ ipsæ Stephani, qualescumque fuerint, ad nos non pervenerunt: nec aliud ex iis superest, quam particula illa, quæ in epistola legitur Cypriani ad Pompeium, quæcumque demum hæc quoque esse putanda sit. « Si quis ergo, » aiebat Stephanus (Cyprian. in *Epist.* 74, de hoc *Stephani decreto lege missorium Disp. crit. p. 385*), a quacumque hæresi venerit ad vos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam: cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum. »

II. Responsum Stephani, si tota fuit, multum Cypriano displicuisse, facile dederim. At Cyprianum, litteris « a Petri Cathedra atque ab Ecclesia principali, unde unitas sacerdotalis exorta est » (*Idem in ep. 55*), semel non ex animi sui sententia acceptis, ita excanduisse, ut ea omnia repente oblivisceretur, quæ publice professus fuerat, secum collegis suis nemini vim facere, nemini legem dare, servarique a se charitatem animi, collegii honorem, vinculum fidei et concordiam sacerdotii; hoc vero ut credam, adduci plane non possum. Neque enim levia sunt, quæ ille adversus Stephanum admisisse arguitur, sed talia potius, quæ in tantum virum cadere vix posse videantur. Nam si quæ fertur epistola ad Pompeium episcopum Sabratensem missa, Cypriano adscribenda est, ipse non modo Stephani iudicio non acquievit, sed alios etiam contra eum commovit: eundem ob tale rescriptum erroris insinulavit, quasi « hæreticorum causam contra Christianos et contra Ecclesiam Dei asserere conaretur: » scripta ab eo multa affirmavit « imperite atque improvide, » et quæ vel « superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria essent. » Stephanus « abstinationem duram » appellavit, quæ constantia foret, auctorque episcopis fuit, ut Stephani doctrinam aversarentur: « Propter quod, inquit, relicto errore sequamur veritatem. » Hæc sane qui perpendit, numquam ex ejus ore prodixisse putaverit, quem non modo ante hoc tempus, sed subinde etiam vitæ sanctitate, concordiæ studio, animi gravitate, rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessione claruisse apparet. Idcirco Augustinus quoque epistolam

A illam sibi suspectam esse, non semel significavit (*contra Crescon. lib. II, c. 31, etc.*), eandemque alii ob causæ suæ patrocinium a Donatistis confictam crediderunt (*V. Missor. Disput. crit. in epist. Cypri. et Firmil. p. 264*).

III. Cæterum Cyprianus in rescripto Stephani non legem aliquam sibi impositam, sed iudicium privati hominis oblatum existimans, tertio experiendum duxit, quid ecclesia Africana de hæreticorum Baptismo sentiret. Indictum igitur tertium concilium in calendis septembribus ut ex Mauretania etiam et cæteris, quæ magis distabant ecclesiis, frequentes episcopi adesse possent. Jam autem controversia illa mare transgressa, Orientem quoque pervaserat, multisque in ecclesiis in utramque sententiam non levi dissidio disputabatur. Litteræ etiam ad Stephanum missæ fuerant, quæ multorum episcoporum eam jam esse consuetudinem nunciarent, ut hæreticos ad Ecclesiam redeuntes iterum Baptismo tingerent. Quod Stephano adeo grave fuit, ut multis minatus sit, se, nisi respicerent, ab eorum communione recessurum (*Euseb. H. L. lib. VII, c. 5*). Sed Stephano datum non est, ut finem errori imponeret, qui non multo post Xisti successoris ejus auctoritate, et Dionysii Alexandrini opera sublatus est. Nam si Eusebio credemus (*H. L. lib. VII, c. 5*), hoc anno Stephanus biennium pontificatu functus decessit, IV. nonas Augustas, quo die in antiquis Martyrologiis memoria ejus celebratur ei que Xistus successit.

IV. Carthaginem interea undique episcopi ad synodum convenerant numero octoginta quinque, ex hisque Natalis Oeensis mandata attulerat episcoporum Pompeii Sabratensis et Diogæ Leptimagnensis, qui domi manserant: quorum causa octoginta septem episcopi idem sentire ferebantur. Qui in alia sententia erant, pedem e finibus suis non extulerunt. Exstant vero acta ejus concilii quæ rerum gestarum ordinem nobis exhibent. Ac primum convenisse pluri-
mi episcopi dicuntur calendis septembribus ex provincia Africa, Numidia, Mauretania cum presbyteris et diaconibus, præsentem etiam plebis maxima parte. Coram his lectæ sunt litteræ Jubaiani ad Cyprianum et quas Cyprianus ad Jubaianum misisset, et quas rursus ab eodem accepisset: in quibus rescriptum quoque Stephani, ut opinor, continebatur. Post quæ Cyprianus, « Audistis, » inquit, « collegæ, dilectissimi, quid mihi Jubaianus coepiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostrum de illicito et profano hæreticorum Baptismo, et quid ego ei rescripserim, censens scilicet, quod semel atque iterum, et sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes Baptismo baptizari et sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis et aliæ Jubaiani litteræ, quibus pro sua sincera et religiosa devotione ad epistolam rescribens non tantum consensit, sed etiam instructum se esse confessus gratias egit. Superest ut de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus: neminem judicantes, aut a jure communicationis aliquem, si diversum senserit, amoveamus. Neque enim quisquam

nostrum episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio, non possit, quam nec ipse potest alterum judicare. Sed exspectemus universi iudicium Domini nostri Jesu Christi, qui unus et solus habet potestatem et præponendi nos in Ecclesiæ suæ gubernatione, et de actu nostro judicandi. » Exinde ad sententias dicendas ventum est: suamque primus omnium protulit Cæcilius a Bilta, quem cæteri, ut quisque antiquior esset, consecuti sunt, et quamquam alii alia verba usurparunt, nemo unus a Cypriani sententia dissensit. Itaque ultimus Cyprianus, « Meam, inquit, sententiam plenissime exprimit epistola, quæ ad Jubaianum collegam nostrum scripta est, hæreticos secundum evangelicam et apostolicam contestationem et adversarios Christi et antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, unico Ecclesiæ Baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici, et de anticlericis Christiani. » Hæc vero ex veterum magis opinione scripta, quam nostra putes.

V. Quid post hæc a Patribus constitutum gestumve sit, plane ignoramus. Nam qui legatos Romam ad Pontificem maximum missos putant, ut eum de synodi decretis certiore facerent, litteras ea de causa scriptas proferre nullas possunt. Qui vero Rogatianum diaconum in Cappadociam usque, ad Firmilianum episcopum Cæsareæ legatum a Cypriano dicunt, ut quem in eadem sententia esse norat, de synodi Africanæ consensu edoceret; nec iis græcas Firmiliani litteras habent, aut latinas Cypriani quas ostendant; et quas exhibent Firmiliani latinas litteras (*inter. Cypr. Epist. lxxv*), eæ neque Dionysio Alexandrino, neque Eusebio, neque Augustino ipsi notæ fuerunt. Sunt autem ejusmodi, quales non vir sanctus et a multis commendatus, sed hæreticus nequam et infamis scribere potuerit: adeo contra Petri Apostoli successorem Stephanum contumeliosæ atque improbæ sunt (*V. Missor, Ibid. p. 18, et Notas ejusdem, p. 112*). Eas equidem ab eodem produisse duxerim, qui epistolam quoque Cypriani ad Pompeium confinxit. Nam exstare hujus modi exempla plurimum Donatistis intererat, qui Pontificis maximi auctoritatem elevare, ac iudicium defugere nitebantur. Scripsisse tamen hoc tempore Cyprianum epistolam ad Magnum, quæ exstat, credibile est, cum in ea quidquid de Baptismo hæreticorum disputatum usquam fuerat, simil ratione attingat atque explicet. Rogaverat eum Magnus, quicumque demum is fuerit, sive de populo aliquis, sive sacris initiatus, nam eum Cyprianus « filium » appellat: rogaverat, inquam, num et qui a Novatiano venirent, pari modo baptizandi essent? cui Cyprianus, « Quantum, » inquit (*Epist. lxxxii*), « fidei nostræ capacitas est, et Scripturarum divinarum sanctitas ac veritas suggerit, dicimus omnes omnino hæreticos et schismaticos nihil habere potestatis ac juris. Propter quod Novatianus

nec debet nec potest excipi, quominus ipse quoque extra Ecclesiam consistens, et contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter adversarios et antichristos computetur. » Aliam etiam quæstionem Magnus posuerat, de iis, qui sub mortem baptizati essent, quam Cyprianus sic dirimit « quæsisisti etiam, » inquit, « filii charissime, quid mihi de illis videatur, qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutaris non loti sint, sed perfusi; qua in parte nobis verecundia et modestia nostra præjudicat, quominus unusquisque quod putat sentiat, et quod senserit faciat. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilari et debilitari posse beneficia divina, nec minus aliquid illic posse contingere, ubi plena et tota fide et dantis et sumentis accipitur quod de divinis muneribus hauritur. » Extrema etiam epistolæ verba consuetam illam Cypriani modestiam et singulare concordie studium representant: « Rescripsi, » inquit, « filii charissime, ad litteras tuas quantum parva nostra mediocritas valuit, et ostendi, quid nos, quantum in nobis est, sentiamus, nemini præscribentes, quominus statuatur quod putat unusquisque præpositus, actus sui rationem Domino redditurus. »

ANNUS CHRISTIANUS CCLV.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Signant hunc annum consules M. Valerius Maximus, Man. Acilius Glabrio: quo anno Aspasius Paternus proconsul Africæ designatus est. Eodem anno Xistus, qui in Stephani locum *suffectus fuerat*, cum ipse etiam litteras de Baptismi controversia a Dionysio episcopo Alexandrino accepisset (*Euseb. H. E. lib. vii, cap. 5*), dissidio denique sublato, Africam et Orientem pacasse videtur dictus propterea a Pontio diacono (*in vita Cypr. n. 14*). « Bonus et pacificus sacerdos, » qui tamen Stephani sententiam sancte defendit, eamque Ecclesiæ universæ, ut par erat, communem fecit. Eamdem in Africa etiam novo decreto receptam et confirmatam indicare Hieronymus videtur, cum ait (*Dial. adv. Lucifer, n. 25*), « conatus est beatus Cyprianus contritos lacus fugere, nec bibere de aqua aliena; et idcirco hæreticorum Baptisma reprobandum ad Stephanum tunc Romanæ urbis episcopum super hac re Africanam synodum direxit: sed conatus ejus frustra fuit: denique illi ipsi episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, ad antiquam consuetudinem revoluti novum emisere decretum. » Eodem spectant Vincentii Lirinensis verba (1): « Quid postremo ipsius Africanæ concilii sive decreti quæ vires? donante deo nullæ: sed universa tamquam somnia, tanquam fabulæ, tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. Nisi quod tanta res Augustino ignota fuit, qui de Cypriano

(1) *In commonit. n. 10. Voy. Bedan. lib. var. quæst. quæst. v. in illud Apost. Unusquisque in suo sensu abundet.*

sic scripsit (1): « Profecto et uni verum dicenti et demonstranti posset facillime consentire tam sancta anima, tam pacata: et fortasse factum est: sed nescimus, » cui tamen ipsum Cypriani silentium opponere licet, nihil postea de quæstione illa interloquentis, aut epistolas commemorantis, quas summo studio perscriptas ante vulgaverat.

II. Et alio sane diligentiam suam Cyprianus curamque converterat, ut nempe cleri populique sui animos, si quis forte in illa dissensione labes invidiæ aliqua infecisset, ad veterem conjunctionem, revocatos excoleret ac confirmaret. Quamobrem libellum illum pulcherrimum elucubravit, quem *de Zelo et Livore* inscripsit, mala in primis complexus, quæ ex invidia in hominum vitam tamque ex fonte manarent. « Late patet », aiebat (*de Zel. et liv. p. 597*), « zeli multiplex et fœcunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladum, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflammat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiozem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus altiozem. Zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mentis arcana redigente Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, iudicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbatur sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia conculcit, furit discordia, ira fervescit, nec se jam potest cohibere vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. » Hæc Cyprianus, recentes, opinor, animorum acerbitates designans, quas et invitus aspexerat, et sublatas maxime lætabatur.

III. Inter hæc, Cæcilius episcopus Bittensium, qui anno superiore concilio interfuerat, ad ecclesiam suam reversus, opinionem quamdam, quæ ab Encratitis orta videri possit vini abstemiis, paulatim disseminatam invenerat, aquam nempe in Sacrificio, non vinum offerri ac consecrari oportere. Tantam ille novitatem aversatus, cum tollere omnino vellet, feliciter rem successuram est arbitratus, si Cyprianum consulisset, auctoritatemque ejus interponere posset. Itaque accuratis ad eum litteris de toto negotio missis, longam a Cypriano epistolam accepit, quæ opinioni illi finem asserret et omnes plane ad veterem consuetudinem revocaret. Inscritbitur ea epistola (*Epist. 63*) « de Sacramento Domini Calicis, » in qua Cyprianus illud maxime ostendit, ab ipso Domino nostro institutum atque præscriptum esse, ut panis et vinum in sacrificio offerretur: quemadmodum

A multis quoque divinarum Litterarum vaticiniis fuerat prænuntiatum. Et miscendam tamen aquam docet, in qua populum significari censet: « Nam, quia, » inquit, « nos omnes portabat Christus, qui et peccata nostra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei, in quem credit, copulatur et conjungitur. » Rejicit difficultatem eorum, qui verebantur, « ne per saporem vini redolerent sanguinem Christi: » litteras ad collegas scribi vult, « ut ubique lex Evangelica et traditio Dominica servetur, et ab eo, quod Christus et docuit et fecit, non recedatur. » Epistolam denique concludit his verbis: « Religioni igitur nostræ congruit et timori et ipsi loco, atque officio sacerdotii nostri, frater charissime, in Dominico calice miscendo et offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem; et quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino momento corrigere: ut cum in claritate sua et majestate cœlesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. » Ex eadem autem epistola illud quoque ediscere est, communem apud Afros in Sacrificio usum fuisse azymorum: panem quippe tantæ rei causa memorat, nulla fermenti mentione facta, ex farina et aqua « adunatum copulatumque (V. Ciampinum *de perp. Azym. usu c. 3, p. 45*): » Quod et Augustini ævo obtinebat.

C IV. Sub anni exitum Cypriano nunciatum est, Geminium victorem episcopum Furnitanorum, qui anno superiore ad synodum venerat, morbo decessisse. Grave huic quidem Cypriano fuit, quod collegam amisisset; sed illud multo gravius, quod simul cognoscerat, ita eum esse vita defunctum, ut Geminium Faustinum presbyterum testamento suo tutorem ante nominaret. Norat enim Cyprianus, jam pridem in concilio episcoporum statutum esse (*Cypr., Epist. 66, v. Bolland. tom. iv. Sept. pag. 211*), « ne quis de clericis et Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constitueret. » Cui decreto hæc adscripta causa fuerat: « Quando singuli divino sacerdotio honorati, et in clerico ministerio constituti non nisi altari et sacrificiis deservire, et precibus atque orationibus vacare debeant. » Nec vero ignota erat pœna, quam iidem episcopi in eos sanxerant, qui legem neglexissent: nam qui censuerant, ne illud cuiquam fas esset, addiderant. « Ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim, aiebant, apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare. » Ergo Cyprianus, qui se canonum sacrorum vindicem assertoremque esse oportere, probe meminerat, nihil cunctatus, epistolam ad clerum et plebem Furnis consistentem scripsit, in qua legis veteris mentione facta sic præcipit: « Et ideo Victor, cum contra formam nuper in concilio a sacerdotibus datam, Geminium Faustinum presbyterum austus si

(1) *De baptismo Contra Donat. lib. II, c. 4; v. epist. 93, n. 36; v. Boschium Bolland, t. I. Aug. p. 118, § 4.*

totum constituere, non est quod pro dormitione ejus apud nos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus, in Ecclesia frequentetur, ut sacerdotum decretum religiose et necessarie factum servetur a nobis, simul et cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes et ministros Dei altari, ejus et Ecclesie vacantes ad sæculares molestias devocet. Observari enim de cætero poterit, ne ultra hoc fiat circa personam clericorum, si quod nunc factum est, fuerit vindicatum. Porro cum Cyprianus nihil de illa legis severitate remiserit, ne ipse quidem curam suscepisse putandus est conjugis et liberorum Cæcili presbyteri, ejus ipse opera Christianus factus fuerat, et quem tamquam novæ vitæ parentem observabat. Scribit quidem de eo Pontius his verbis (*In Vita Cypr.*, n. 4) : « Denique ille demulsus ejus obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens, arcessitione jam proxima, commendaret illi conjugem ac liberos suos : ut quem fecerat de sectæ communionem participem, post modum faceret pietatis hæredem. » Cæterum ita Cyprianum Cæcilio suo satisfacisse crediderim, ut domus ejus amore et studio veluti parens esset, et rei familiaris curatores ac liberorum tutores extra clerum probos viros idoneosque requireret præficeretque.

V. Nondum annus elapsus erat, cum litteræ in Africam perlatae sunt, Ecclesiam Romæ magno in discrimine versari, Valerianum Aug. qui Christianos antea mire fovebat (*Euseb. H. E. lib. vii, c. 10*), Macriani, cujus conciliis utebatur, dolo atque fraude alienatam perniciem nuntari, multos jam in vincula coniectos esse : edicta in provincias adversus Christianum nomen propediem missum iri. Enimvero nunciatio tantæ cladis periculo exanimati multi, ac terrore mortis abjecti : Nec tamen defuere quorum alacritas emineret, et cæterorum virtutem ad præclara martyria excitaret. Fuit etiam qui a Cypriano scribi aliquid cuperet, quo omnium animi studio invictæ confessionis inflammarentur. Porro Cyprianus, qui hæc sponte semper præstabat, ut idonea temporis cohortatione populum erudiret, multo magis rogatus fecit, epistolamque ad Fortunatum emisit, quæ secunda est « de exhortatione Martyrii, » documentis refertam sanctissimis, quæ desiderem quemque ac remissum tam felicitis exitus desiderio possint accendere. Fecerat autem ejus libelli capita duodecim, subjectis unicuique divinarum Litterarum auctoritatibus quæ singulorum capitum titulos explicarent confirmarentque, ut haberet quisque præratam veluti materiam non modo ad legendum ac meditando, sed etiam ad colloquendum atque scribendum. « Ac ne in longum, » inquit (*p. 708 Edit. Baluz.*), « sermonem meum extenderem, frater charissime, et audientem vel legentem styli latioris copia fatigare, compendium feci : ut propositis titulis, quos quis et nosse debeat et tenere, capitula dominica subnecterem, et quod proposueram, divinæ lectionis auctoritate confirmarem : ut non tam tactratum meum videar

tibi misisse, quam materiam tractantibus præbuisse. » In quo et illud se prospexisse ait, « in exhortatione tam necessaria, quæ martyres faciat, amputandas esse verborum nostrorum moras et tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahendas, ponenda sola illa, quæ Deus loquitur, quibus servos suos ad martyrium Christus hortatur. » Scriptam hanc epistolam ad Fortunatum episcopum Thuccaborensem satis mihi exploratum est. Nam eum Cyprianus (« fratrem » appellat, unusque nomine Fortunatus dicitur Thuccaborensis inter episcopos, qui Carthaginiem nuper ad concilium convenerant. Sed ejusdem exempla ad alios quoque missa, ut quam multis usui esse posset, recte judicaveris.

ANNUS CHRISTIANUS CCLVII.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Rursum Augusti consules facti, Valerianus IV. Gallienus III. quos jam barbarorum conspirationes et Persarum motus ad bella evocabant. In Urbe tamen manebant, qui Valeriani adversus Christianos odium susciperent, crudelitatem explerent. Et numerabatur jam Romæ martyres qui primi præcepta laurea, viam cæteris ad cælum sanguine suo consiguverant. At in Africa unæ hactenus privatorum litteræ terrorem augebant, nec publice quidquam nunciatum fuerat : ut satis temporis habuisse episcopi videantur, quod populo ad constantiam cohortando, animisque divinarum mysteriorum tributione confirmandis impenderent. Nam hoc in primis curæ erat, et hanc maxime causam lapsorum recipiendorum attulerat olim Cyprianus, ne hosti ingruenti inermes objicerentur. « Nam quomodo, » aiebat (*Epist. 54 ad Cornel.*), « docemus aut provocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in Ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus? »

II. Sed ipsa demum Augustorum edicta ad Aspasium Paternum proconsulem allata Carthaginiem sunt, quibus præcipiebatur (*In Act. Procos. Marty. Cypr. de Paterno V. Lup. Epist. sev. M. § III. p. 8*). « Eos, qui Romanam religionem non colerent, debere Romanas cæremonias recognoscere. » Nec dubium est Paterno præscriptum fuisse, ut episcopos prius atque presbyteros totumque clerum aggredereur, et quos ex iis repugnantes invenisset, illico relegeret. Nam et deinde cum ad cædem et sanguinem ventum est, primos episcopos et collegium eorum morti destinatos apparet (*Cypr. Epist. 82*). Idcirco Carthagiæ Cyprianus ante alios in arenam descendit, ex multis futurus, quo pacto de hoste triumpharet. Hanc sane laudem illi tribuunt Nemesianus et sancti confessores, in Epistola qua litteris ejus suavissimi respondent (*Epist. 78. Inter Cypr.*) : « Scis et ipse, » inquit « charissime, nostrum optabile votum est, quod te videamus doctorem et amatorem nostrum

ad coronam magnæ confessionis pervenisse. Nam quasi bonus et verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis prononciasti, et tuba canens, Dei milites cœlestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti, et in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti; agmina quoque fratrum hinc et inde verbis tuis composuisti, ut insidiæ inimico undique tenderentur et cadaveris ipsius publici hostis nervis concisi cal-
 « carentur. » quo mense in custodiam ductus fuerit Cyprianus, a majoribus non accepimus. Sed et ipsum ut kal. septembres productum; in secretario ante proconsulem stetisse, acta proconsularia testantur. Atque hic quidem, postquam Cyprianum in conspectu habuit, « Exquisivi ergo, » inquit; « de homine tuo: quid mihi respondes? » Hinc vero Cyprianus, quem assidui labores et diuturna disciplina ad eam pugnam instruxerant; « Christianus sum, » respondit, « et episcopus: nullos alios deos novi, nisi in unum et verum Deum, qui fecit coelum et terram; mare et quæ sunt in eis omnia. Hinc Deo nos Christiani deservimus, huic deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis et pro omnibus hominibus, et pro inco-
 lumitate ipsorum imperatorum. » Et cum eum proconsul rogasset, num in eadem voluntate perseveraret, subiecit, « Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest. » Itaque paternus, qui hominis constantiam nosset, missis ambagibus, « poteris, ergo, » inquit, « seciundum præceptum Valeriani et Gallieni exul ad urbem Curubitanam proficisci? » Cui Cyprianus, « proficiscor, » ait, « Ille proconsul mandata se habere præfatus nonsolum de episcopis, verum etiam de presbyteris, « volo ergo, » inquit, « scire ex te, qui sint Presbyteri; qui in hac civitate consistunt. Ad quæ Cyprianus, legibus vestris bene atque utiliter censuisti; delatores non esse. Itaque detegi et deferri a me non possunt. In civitatibus autem suis invenientur. » Instabat tamen proconsul, « Ego, » inquit, « hodie in hoc loco exquiro. » At Cyprianus contra « Cum disciplina, » inquit; « prohibeat, ut quis se ultro offerat, et tuæ quoque censuræ hoc displiceat; nec offere se ipsi possunt, sed a te exquisiti invenientur. » His acquievit Paternus, ac se presbyteros inventurum dixit. Sed alia quoque ab Augustis sibi mandata esse adjecit. « Præceperunt etiam, » ait, « ne in aliquibus locis concillabula flant nec cœmetria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non observaverit, capite plectetur. » At Cypriani responsum fuit, « Fac quod tibi præceptum est. » Atque hic finis confessionis ejus fuit; nam exinde proconsul cum in exilium deportari jussit.

III. Curubim, oppidum in Mercurii promontorio situm, pervenit Cyprianus post idus septembres, habuitque inter domesticos comites exulem voluntarium Pontium diaconum (Pont. in vita Cypr. n. 12), qui postea vitam ejus scripsit, cum frustra mortis socius esse concupiisset. Quæ prima Curubi nox a Cypriano

exacta est, visum et dormienti oblatum, quò certa illi spes facta martyrii fuit. Nec ille socios rem celavit, immò accurate omnia, Pontio teste, exposuit his verbis (*Idem, ibid*): « Apparuit mihi, » inquit, « nondum somni quiete sopito, juvenis ultra modum dormis; quò cum me quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali tum sedentis proconsulis admoveri. Is cæ in me respexit; adnotare statim cepit in tabula sententiam, quam non sciebam; nihil enim de me solita interrogatione quaesierat. Sed enim juvenis, qui a tergo ejus stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat adnotatum, et quia inde verbis proferte non poterat; nuda declariante monstravit quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansâ et complanata ad spatæ modum, ictum solitæ animadversionis imitatus; quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. Rogare cœpi et petere continuo, ut illatib mihi vel unius diei prorogaretur; donec res meas legitimâ ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter herassem, rursus in tabula cœperat nescio quid adnotare. Sensi tamen de vultu serenitate jactis mentem quasi iusta petitione commotam: Sed et ille juvenis, qui jamdudum de passionis fidei, gestu potius quam sermone prodiderat; clandestino identidem manu concessam dilationem, quæ in crastinum petebatur, contortis post invicem digitis significare properavit. Ego, quamvis non esset lecta sententiâ; etsi de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertæ sic tremebam; ut reliquæ formidinis cor exultans adhuc toto pavore pulsarent. » At vero eventus ostendit, diem illum, qui ei rebus ordinandis concedebatur, annum esse, quò exacto Cyprianus martyrium suum eodem die, qui fuit xviii kal. octobres; consummavit. Res autem; quas ille antè ordinare cupiebat, ad egentium solatium et confessorum curam et Ecclesiæ summam pertinebant: quas ideam partim per epistolas, partim eorum opera, qui ad eum frequentes itabant, maximo omnium bono expedit.

IV. Jam vero dum Curubi Cyprianus exulabat, non Carthagine solum, sed aliis passim in urbibus episcopi, presbyteri, diaconi ad tribunalia rapiebantur, quos iudices, simul atque Christianos se esse professi erant, ad metalla damnabant: quæ id temporis fodinæ marmoris erant, quale in Numidia potissimum effodi solebat, unde tot adhuc in urbe Numidicæ Columnæ sunt, quas hospes miratur (Vid. J. Castalion. in Lamp. Grut. t. iv, p. 5). Exstant vero quæ eam acerbitatem testentur, litteræ Cypriani scriptæ « Nemesiano, Felici, Lucio, alteri Felici, Licteo, Polliano, Victori, Jaderi, Dativo coepiscopis, item compresbyteris et diaconibus et cæteris in metallo constitutis: » quorum etiam ærumnas sic describit, ut proximæ felicitatis comparatione elevari conetur. « O pedes, » inquit (*Epiat. 77*), « feliciter vincti, qui non a fabro, sed a Domino resolvuntur! O pedes feliciter vincti, qui in itinere salutari ad Paradisum diriguntur! O pedes

memoravimus, « de Exhortatione Martyrii » appellatum. Nam Pontius, qui de eo meminit, aliud indicare se ostendit, cum addit (*in Vita Cypr. n.*), « quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos; et ad exemplum martyrii superstitibus reservatos, incentivo tubæ cœlestis animaret? » Certe in epistolis Cypriani, quæ exstant, stigmatici non memorantur: quæ fortasse nota confessoribus serius inusta est, postquam opere intermisso, domum quisque suam redire jussi sunt.

ANNUS CHRISTIANUS CCLVIII.

CYPRIANO EPISCOPO CARTHAGINIENSI.

I. Consules fuere M. Aurelius Memmius Tuscus, Pomponius Bassus: quo tempore Valerianus peragrato Illyrico Byzantium pervenerat: Romæ autem præfectura urbis fungebatur Cornelius sæcularis. Interea Cyprianus, Curubi etiamtum exulans, optatum martyrii sui diem cupide expectabat, et Ecclesiæ simul, quantum fas erat, et omnium egentium et calamitosorum curam gerebat. Enimvero dum res Christianorum mitius se habere viderentur, Aspasio Paterno proconsuli successor datus est Galerius Maximus. Hic ut Carthaginem venit, Cyprianum Curubi revocavit, et in hortos urbi proximos, secedere iussit, quos ille quidem Christianus factus vendiderat, ut redactam pecuniam egenis distribueret, at postea ab eo, opinor, qui emerat, sic testamento relictos jam receperat. Illic tamquam in custodia libera sic manebat, ut de ecclesiæ suæ statu certior quotidie fieret, haberetque de familiaribus obsequio paratos, qui ad ejus nutum quo vellet proficiscerentur. Itaque cum scire maxime cuperet, quid Romæ ageretur, Ecclesiæque illius quæ vices essent, facile invenit, qui Romam illico navigarent, ac brevi certa referrent. Quæ idem subinde cum jam in Africa quoque clerici in primis « sub ictu agonis, » ut ipse aut constituti essent, ad successum episcopum Abbir Germanicianæ sic scripsit (*Epist. 82*) « Sciatis autem eos venisse quos ad Urbem propter hoc miseram, ut quomodocumque de nobis rescriptum fuisset, exploratam sibi veritatem ad nos perferrent. Multa enim varia et incerta opinionibus ventilantur quæ autem sunt in vero, ita se habent: Rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi et presbyteri et diacones in continenti animadvertantur. Senatores vero et egregii viri et equites romani, dignitate amissa, etiam bonis spoliuntur, et, si ademptis facultatibus Christiani esse perseverarint, capite quoque mulcentur: matronæ vero ademptis bonis in exilium releguntur: Cæsariani autem, quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscantur, et vinciti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. » Atque hæc quidem ad Urbem potissimum pertinebant, in qua sane ante alios Xystus mactatus fuerat. « Xystum autem, » inquit, « in cœmetrio animadversum sciatis octavo iduum Augustarum die, et cum eo diacones quatuor. Sed et huic persecutioni quotidie insistent præfecti in urbe; ut si qui sibi oblati fuerint, ani-

advertantur, et bona eorum fisco vindicentur. » Sed paria mandata Valerianus ad præsides provinciarum jam dederat, de quibus ad senatum eodem tempore scripserat, que tunc aut perferebantur Carthaginem, aut perlata jam erant. « Subjecti etiam, » inquit, Valerianus imperator, « orationi suæ exemplum litterarum, quas ad præsides provinciarum de nobis fecit, quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, et expectantes de ope et indulgentia Domini vitæ æternæ coronam. »

II. Hæc Cyprianus ex hortis suis ad Successum scripserat, quæ ille cæteris collegis et omnibus ecclesiis transmitteret; cum Galerius proconsul Uticam se contulit, initium illic cædis et animadversionis in Christianos facturum. Id ut rescivit Cyprianus, qui hoc habebat in votis, ut in media ecclesia sua, et iis coram, quos ipse ad martyrium instituerat, prior vitam profunderet, ægre admodum ferens, eripi sibi, ut extremum illud ecclesiæ suæ exemplum relinqueret, concilium secedendi cœpit, quamdiu proconsul Carthagine abesset, deque hoc ipso concilio, e lateribus quas petierat, postremas ad ecclesiam suam litteras mittens, rationem sic reddidit (*Epist. 83*): « Cum perlata, » inquit, « ad nos fuisset, fratres clarissimi, commentarios esse missos, qui me Uticam perducerent, et consilio charissimorum persuasum esset, ut de hortis nostris interim secederemus, justa interveniente causa consensi, eo quod congruat, episcopum in ea civitate, in qua Ecclesiæ Dominicæ præest, illic Dominum confiteri, et plebem universam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcumque enim sub illo confessionis momento confessor episcopus loquitur, aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego episcopus alterius ecclesiæ præpositus, accepta apud Uticam super confessione sententia, exinde martyrad Dominum proficiscar: Quandoquidem ego et pro me et pro vobis apud vos confiteri et ibi pati et exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecari, et votis omnibus exoptem et debeam. Expectamus ergo hic in secessu abdito constituti adventum proconsulis Carthaginem redeuntis, audituri ab eo, quid imperatores super Christianorum laicorum et episcoporum nomine mandaverint, et dicturi quod ad horam Dominus dici voluerit. » Hactenus Cyprianus qui et suos hortari postremum non destitit, ut eorum memores, quæ sæpe ab ipso audierant; quietem et tranquillitatem tenerent, caverintque ne cui periculum crearent; neve quispiam ad tribunal Ethnicorum se ultro offerret.

III. At vero Uticæ proconsul, cum Cyprianus non inveniretur, haud diu secures otiosas esse passus est. Erant Uticæ in vinculis Christiani numero trecenti, indidem multi aut ex vicinis urbibus, multi etiam Carthaginenses; nam eos Prudentius Cypriani discipulos appellat (*Perist. Hymn. XIII, v. 88*). Ex utroque sexu et ex omni ætate fuisse, legitur in veteri sermone, qui diu Augustini prætulit nomen.

Porro auctor idem et mortis genus describit : « Non senex, » inquit (*Serm. 317, in Append. Op. Aug.*), « annis jam vergentibus fractus, marcescente jugulo, tremulam cervicem subtraxit : non anus sexu, astate confecta, dextram cruenti percussoris effugit : non juvenes a corona vitæ hujus dulcedo revocavit. Non expirantium membra palpitantium parvulorum cruentus percussor perhorruit : sed si qui forsitan infantum maternis uberibus inliantes ferrum potuerunt persequentis evadere, oppressi ruina cadaverum maternos inter dulces obiire complexus. » Sed Prudentius fama se accepisse ait (*Ibid., v. 76*), martyres illos, cum ara hinc posita, inde fossa calcaria fumante, aut sacrificare diis, aut se vivam in calcem mittere juberentur, alacres rapido cursu simul trecentos prosiluisse, et calce omnes assumptos, « Massam candidam » exinde esse appellatos : idque Ado etiam recepit, et in martyrologium suum transtulit (*viii kal. sept.*). Cæterum Augustinus hunc eorum exitum ignoravit, et in sermone, quem habuit (*Serm. 306, c. 2, id. Ball., t. iv, Aug., p. 263*) « in Natali martyrum Massæ candidæ » hanc appellationis ejusmodi causam attulit : « Massa, » inquit, « dicta est de numeri multitudine, candida de causæ fulgure. » Veri autem mihi simile videtur, famam, quæ ad aures Prudentii venerat, inde ortam, quod cadavera martyrum in fossam illam calcariam conjecta essent, quo citius absumerentur. At diu mansit, apud Carthaginenses in primis, eorum memoria, quam, ut ex calendario ecclesiæ illius apparet, post idus augustas celebrabant : manet in Ecclesia Romana, quæ jam diu ix kal. septembres honorat, olim xv kal. eosdem recolbat.

IV. Uticam demum tot cædibus superestam reliquit proconsul, ac se valetudinis causa in suburbanum Carthaginis contulit, quem locum Sextum appellabant. Nec signior Cyprianus et latebris suis in hortos rediit. « Conveniebant interim, » inquit Pontius (*in Vita Cypr., n. 14*), « plures egregii et clarissimi ordinis et sanguinis, sed et sæculi nobilitate generosi, qui propter amicitiam ejus antiquam secessum subinde suaderint; et ne parum esset nuda suadela, etiam loca, in quæ secederet, offerebant. Ille vero jam mundum, suspensa ad cælum mente, neglexerat, nec suadelis blandientibus annuebat. » Inter hæc, cum nil jam aliud, quam exoptatum vitæ finem cogitaret, et religandi tempus adesse gauderet, ut liber jam ac beatus cœlestem in patriam perveniret : « Repente, » ut in actis ejus legimus, « idibus septembris Tusco et Basso coss. venerunt ad eum principes duo, unus strator officii Galerii Maximi proconsulis, et alius equistrator a custodiis ejusdem officii : qui et in curriculum eum levaverunt, in medioque posuerunt, et in Sexti perduxerunt. » Nec tamen eo die proconsul Cyprianum coram produci voluit, sed in crastinum rejecit, qui diei illius anniversarius erat, quo Curubi per visum de martyrio suo certa significatione cognoverat. Deducus autem est ad Stratorem in proximum vicum, qui Saturni dicebatur, inter « Ve-

neram et Salutariam, » quas celebres ejus tractus vias fuisse crediderim, et apud eum hospitatus est. Hæc ut Carthagini vulgata Christiani rescivere, eo prope omnes, in parentis publici discrimine anxii sollicitique, convolarunt : quorum in eo vico ante stratoris aedes tanta erat frequentia, ut Cyprianus puellas, quæ simul adveperant, pro foribus perocantes a certis viris custodiri præceperit. Postero die, quo Galerius commentarienses suos et reliquam apparitorum lictorumque turbam ad Sextum adesse jusserat, Cyprianus demum coram eo oblatu est. Sedebat proconsul pro tribunali in atrio Saucio, sic enim a Sontium supplicio appellabant (*V. Conc. Nitiæ. xi, c. 49*), atque e regione Cyprianus, in quem omnium ora conversa erant. Enimvero proconsul, coniectis in eum oculis, « Tu es, » inquit, Thascium Cyprianus (*in Act. Procos., v. 3 et 4*) ? Unde nempe eum e gente Thascia fuisse novimus. Cui Cyprianus cum respondisset, « Ego sum, » ille addidit : « Tu papa te sacrilegæ mentis hominibus præbuiti ? » ad hæc rursus Cyprianus. « Ego, » inquit : At proconsul adjecit : « Jusserunt te sacratissimi imperatores cæremoniari. » Cyprianus, « contra, non facio. » Ille vero, « consule tibi, ait. » Cui Cyprianus, « hæc quod tibi præceptum est, in re tam justa nulla est cassatio. » Tum proconsul, de more assessores suos in consilium adhibuit, et cum de damnatione Cypriani inter eos convenisset, mox idem, antequam sententiam ex tabella recitaret, præfectionem dicit ejusmodi, quæ quantum contumeliosa erat, tantam sanctissimi episcopi perpetuos labores et constantem virtutem extollebat. « Diu, » inquit, « sacrilegæ mente vixisti, et plurimos nefarise tibi conspirationis homines aggregasti, et inimicum te diis Romanis et sacris legibus constituisti, nec te pii et sacratissimi principes Valerianus et Gallienus Augusti, et Valerianus nobilissimus Cæsar ad seorsam cæremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor et signifer depræbensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti : Sanguine tuo sancietur disciplina. » Atque hæc præfatus, decretum sic pronuntiavit : « Thascium Cyprianum gladio animadverti placet. » Ultimo vero Cypriani vox fuit, « Deo gratias. »

V. Hic tota Christianorum multitudo graviter ingenuit, auditique qui dicerent : « Et nos cum ipso decollemur. » Ut autem Cyprianus foris ad patientem aream duci cœpit, magno enim tumultu omnes persecuti sunt, ut exitum cominus spectare possent ; a latu ejus centuriones et tribuni tegebant, et militum corona stipabat (*Pontius, in Vita Cypr., n. 18*). Nondum ad martyrii locum ventum erat, et multi jam in arbores ascenderant, cætera turba circa aream stabat. Tum Cyprianus in mediam progressus (*Act. Procos., n. 5*), rufam, quam gerebat, lacernam deposuit, ac flexis genibus, et capite inclinato, precibus Deo tacitus fudit. Mox et dalmaticam exiit, ac discosis tradidit, ipse in linea veste speculatorum atriens : qui ut adfuit, ad suos conversus Cyprianum

areos illi viginti quinque dari jussit : jamque vitta sibi oculos textit, quam obligare ipse cum non posset, Julianus presbyter, et Julianus hypodiatonon manu ipsi constringerunt, supponentibus interea aliis lintamina et sudaria, quibus martyris cruorem exciperent. Ita sacrum illud caput amputatum est, quod ecclesie Carthaginiensis maximum decus et summum presidium fuerat. Jacuit in publico exanime corpus ad noctem usque, ethnicis ipsis ad contemplandum undique confluentibus. Inde per noctem sublato Christiani magna pompa in triumphi morem, cæcis et facibus prælucentibus, ad areas Macrobiani Gandiani procuratoris deduxerunt, quæ erant in via Mappaliensi juxta piscinas. In eo deinde loco insignis honori ejus ædes dicta est; nec minus celebris alia condita ad ipsam aream, ubi martyrium consummaverat, de quibus alibi (in *episcop. Carthag.*) a nobis dictum est. « Sic demum perfectum esse, » ait Pontius (in *vita Cypr.*, n. 19), « ut Cyprianus in civitate ipsa, in qua taliter vixerat, et in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam sacerdotii cælestis insignia glorioso cruore decoraret. » De gloria ejus apud posteros quid me atinet dicere, cum orbem universum peragrata sit, nec plaga ulla inveniri possit, ad quam nomen Cypriani non pervenerit? Juvat tamen ex heptametris Prudentii carmine postremos versus

Ascribere, qui eam nobis gloriam perantiquam lateque diffusam representant (*Hymn. xiii, v. 96, etiam Buonarr. Osservaz. sui vetri, p. 142*) :

Flevit obire virum mæsta Africa, quo decente facta est Cultior, eloquio cujus sibi docta gloriatur. Mox tumulum lacrymans struxit, cineresque consecravit. Desine flere bonum tantum : tenet ille regna cæli, Nec minus involitat terris, nec ab hoc recedit orbe : Disserit, eloquitur, tractat, docet, instruit, prophetat. Nec Lybiæ populos tantum regit, exit usque in ortum Solis et usque obitum. Gallos lovet, imbuat Britannos, Præsides Hesperie, Christum serit ultimis Iberis. Denique doctor humi est, idem quoque martyr in supernis : Instruit hic homines, illinc pia dona dat patronus.

Martyris sanctissimi reliquias servavit Africa ad annum dcccvi, quo eas legati imp. Caroli Aug. in Gallias transtulerunt (*Ado, in marty. die 14 sept. etc.*).

VI. A Cypriani morte quietis parum admodum Carthagine fuit, quippe haud multo post Galerius Maximus proconsul diem obiit supremum (*Act. Procos., Cypr., n. 5*); et vice ejus procurator Cæsaris fungi cœpit; et *Pass. ss. Montani et Lucie, n. 2 et 6*), qui Christianis infensus omnia rursus terrore implevit, et popularis quoque tumultus auctor, inde Christianorum vexandorum causas quæsit. Itaque de successore Cypriani designando nulla intra annum deliberatio, nullusque conventus haberi potuit. Quod et Romæ pari ratione contigit : non Xysti loco, qui martyr hoc anno decesserat, non nisi integrum fere post annum Dionysius renunciatus est.

CIRCA ANNUM DOMINI CCLVII.

SANCTUS PONTIUS DIACO CARTHAGINIENSIS.

PROLEGOMENA.

AUCTORE D. GOTHOFR. LUMPER.

(Hist. theolog. critic. SS. PP. t. XIII, p. 45-51.)

ARTICULUS PRIMUS.

[De sancto Pontio, auctore Vitæ sancti Cypriani.

/ I. Divus Hieronymus inter auctores ecclesiasticos (1) recenset Pontium, qui sanctissimi præsulis Carthaginiensis Cypriani viri admirandi, non solum martyrii acta, sed etiam reliqua ipsius vitæ gesta, ex quo saltem Christi fidem amplexus est, litteris consignavit, cujus diaconus fuerat. Hieronymo concepit Honorius Augustodunensis (2). Nonnulli viri docti, et inter alios Rigaltius videntur dubitasse, num hoc opus esset supposititium : et certe fatendum est, inquit Dupinius (3), tanta cum eloquentiæ affectatione scriptum esse, ut in falsitatis suspicionem venire posset, nisi illud Hieronymus pro genuino agnovis-

(1) Pontius diaconus Cypriani, usque ad diem passionis ejus, cum ipso exilium sustinens egregium volumen vitæ et passionis Cypriani reliquit. Hieron. in *Cat. de Vir. illustr.*, cap. 68.

(2) Honorius de *Luminar. eccles.*, lib. 1, cap. 69.

(3) Dupin., *Biblioth. Auct.* pag. 278, edit. Lat. Colou.

C set. Sed post hujus docti Patris testimonium de eo non videtur posse dubitari.

II. Gente, ut videtur, Afer, diaconus Cypriani in ecclesia Africana, ejusque in omnibus vitæ certaminibus comes fuit. Amplius quidquam de eo non constat, quamquam acta Pontii, a Valerio, ut aiunt, ejus contubernali Cypriani in idem diacono consignata habentur apud Baluzium (1). Nomen ejus Martyrologio Romano est adscriptum die VIII martii (2), et ex illis actis profecisse Trithemium, Pontii gesta quarantem, Fabricius ad Hieronymum (3) monuit. Quamdiu post S. Cypriani martyrium superstes fuerit Pontius, nusquam legimus, inquit Bollandistæ (4), nec

(1) Baluz., *tom. II Miscellan.*, pag. 124, anno 1679.

(2) Conf. *Acta SS. Bolland.* ad diem VIII martii, tom. 1, pag. 750 et seqq.

(3) Fabricius, *Biblioth. eccles.*, pag. 455 ait ex illis Actis hausit Trithemius, quando scripsit, Pontium reliqua sua predicatione et industria duos Philippos imperatores ad Christum convertisse.

(4) Bollandistæ, loc. cit. pag. 754.